

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

Тимошенко Ігор Владиславович

УДК 331.101.262:37]:330.341.2

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Яременко Олег Леонідович,
Національний банк України,
керівник Апарату Ради Національного банку України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Архієреєв Сергій Ігоревич,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»,
завідувач кафедри загальної економічної теорії;

доктор економічних наук, професор
Дементьєв В'ячеслав Валентинович,
Донецький національний технічний університет,
проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач
кафедри економічної теорії;

доктор економічних наук, професор
Каленюк Ірина Сергіївна,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені
М. В. Птухи НАН України,
головний науковий співробітник відділу соціальної
інфраструктури

Захист відбудеться «__» _____ 2014 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: м. Харків, вул. Мируносицька, 1, ауд. 2-12.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий «__» _____ 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої
ради

В. М. Соболев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Освіта завжди виступала суттєвим фактором загального прогресу людської цивілізації, однак наприкінці ХХ століття вона набула принципово нової якості – головного чинника й основи формування таких загально цивілізаційних процесів і феноменів, як інформаційна економіка й економіка знань, і поступово перетворилася з переважно внутрішнього фактора розвитку на один із найважливіших чинників формування міжнародної конкурентоспроможності держав і забезпечення міцності їхніх систем національної безпеки. Глобальні зміни в суспільстві й світоустрої, загострення старих і поява нових проблем у розвитку освіти об'єктивно висунули перед соціальними науками не тільки цілу низку вельми складних нових питань, але й змусили їх повернутися до своїх відправних загальнометодологічних основ – переглянути своє предметне поле, загальну методологію і принципи побудови дослідницьких програм з точки зору їхньої відповідності новим реаліям. Однією з таких найскладніших проблем для економічної науки виявилось визначення змісту освіти як об'єкту економічного аналізу і, відповідно, обґрунтування таких економічних вимірів для факторів і результатів освіти, які були б адекватними новим умовам і завданням розвитку освіти. Практичний зміст і значущість вирішення цієї проблеми полягає не тільки і не стільки у тому, щоб описати загальнотеоретичну модель розвитку освіти, а, перш за все, у тому, щоб отримати реальний робочий інструмент – коректну, економічно обґрунтовану підставу для вирішення цілої низки нагальних практичних завдань, таких як вибір напрямів оптимізації структури освітньої підготовки і вдосконалення форм фінансування освіти, обґрунтування перспективних напрямів просування освітніх послуг на зовнішніх ринках і визначення факторів підвищення їхньої конкурентоспроможності. Додаткову гостроту й актуальність вирішенню цих проблем в умовах України надають недооцінка з боку держави місця і ролі освіти в сучасному суспільстві, неадекватне сучасним реаліям уявлення про цілі й завдання розвитку освітньої системи. За своїм змістом освіта продовжує прирівнюватися не тільки до «звичайних» галузей народного господарства (таких, як будівництво, сільське господарство та ін.), але ще й до того ж – до другорядних галузей (які фінансуються за так званим залишковим принципом), а завдання її обмежуються лише підготовкою певної кількості фахівців для задоволення потреб ринку праці. Через це Україна поступово втрачає одну з небагатьох реальних складових своєї конкурентоспроможності, які ще в неї залишилися, а саме – потужну систему освіти, що користувалася визнанням і авторитетом на міжнародному рівні. Всі ці обставини дають можливість досить ґрунтовно визначити обрану тему дослідження як важливу й актуальну з точки зору її прямого і безпосереднього відношення до вирішення однієї з найважливіших наукових проблем сучасного розвитку України, а саме – теоретичного обґрунтування конкретних шляхів, напрямів і методів розбудови високоефективної національної системи освіти як основи розвитку людського капіталу і формування сучасної конкурентоспроможної національної економіки. З урахуванням цього були визначені об'єкт та предмет дисертаційної роботи, мета, основні завдання та логіка дослідження.

Відправну загальнометодологічну основу дисертації склали фундаментальні положення нової інституційної економіки, що були обґрунтовані засновниками цього напрямку економічної науки – Р. Коузом, Д. Нортон і О. Вільямсоном. Крім основоположних творів цих авторів, на формування авторської позиції вплинули роботи сучасних українських і російських представників «пострадянського» інституціоналізму – С. І. Архієреєва, Є. Е. Васильєвої, Т. В. Гайдай, Л. М. Григор'єва, А. А. Гриценка, В. В. Демент'єва, І. Й. Малого, Р. Ф. Пустовойта, В. В. Радаєва, І. В. Розмаїнського, В. Л. Тамбовцева, В. М. Тарасевича, А. Є. Шастітка, О. Л. Яременка. Суттєву роль у визначенні теми, проблематики і напрямів дослідження відіграли наукові праці, що були присвячені аналізу різних аспектів розвитку людського капіталу, сучасної практики освіти, розвитку трудових відносин і еволюції ринку праці. Вони належать перу таких українських і російських учених, як О. І. Амоша, В. П. Антонюк, Д. П. Богиня, В. Я. Брич, О. А. Грішнова, І. С. Каленюк, Р. І. Капелюшников, А. М. Колот, О. В. Корицький, Е. М. Лібанова, Т. Є. Оболенська, Є. Ф. Сабуров, А. А. Чухно.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до комплексних науково-дослідних програм Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» – «Формування інтелектуального потенціалу нації на рубежі століть: економічні, політичні, соціокультурні аспекти» (номер державної реєстрації 0199U004470) та «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (номер державної реєстрації 0111U000011), в рамках яких здобувачем визначено зміст і структуру інститутів освіти як основи відтворення людського капіталу в освітній системі та обґрунтовані теоретико-методологічні засади і практичні напрями вдосконалення і розвитку інститутів освіти в Україні; розроблено концепцію економічного моніторингу системи освіти, а також виконано розділи досліджень «Приватна вища школа в об'єктиві часу: український варіант» (розділи «Маркетинг освітніх послуг: особливості в приватному виші», «Недержавна вища освіта в США») та «Студент ХХІ століття: окреслення минулого, образи сьогодення і очікування майбутнього» (розділ «Моделі поведінки студентів на ринку освітніх послуг»).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і практичних завдань удосконалення і розвитку інститутів освіти в Україні в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави і підвищення її міжнародної конкурентоспроможності в умовах глобалізації через розвиток людського капіталу.

Досягнення визначеної мети обумовило необхідність розв'язання таких наукових завдань:

- розкрити роль та функції освіти в соціально-економічному розвитку держави в умовах глобалізації і формування економіки знань;
- узагальнити досвід дослідження освіти в економічній науці й визначити ті напрями і концепції, які є найбільш перспективними та плідними з точки зору їхньої теоретичної обґрунтованості й практичної цінності у вирішенні сучасних проблем розвитку й удосконалення освітньої системи України;

- виявити основні характеристики розвитку освіти як системи, її специфіку, напрями та тенденції розвитку в Україні і в світі;
- визначити зміст і структуру інститутів освіти як основи розвитку освітньої системи суспільства;
- оцінити ефективність і наслідки впливу інститутів на суспільні відносини в освіті;
- дослідити сучасний стан і головні проблеми координації розвитку системи освіти з розвитком ринку праці й суспільства в цілому в умовах України;
- визначити зміст, головні чинники та перешкоди розвитку національної освітньої системи України;
- обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення і підвищення ефективності державного управління освітою;
- визначити основні напрями розвитку і удосконалення інститутів освіти в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави і підвищення її міжнародної конкурентоспроможності;
- запропонувати конкретні напрями та форми посилення дієвості і покращення якості інститутів освіти в контексті інституційного проектування.

Об'єкт дослідження – процес розвитку інститутів освітньої системи суспільства в умовах глобалізації та формування економіки знань.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади дослідження і трансформації інститутів освіти як основи розвитку освітньої системи суспільства.

Методи дослідження. В роботі реалізовано новий теоретико-методологічний підхід до дослідження економіки освіти, створений на основі синтезу методологічних принципів і дослідницьких програм різних напрямів економічної науки (класичної і неокласичної економічної теорії, нової інституційної економіки і маркетингу) і її міждисциплінарної інтеграції з іншими галузями сучасного наукового знання (філософією, соціологією, історією, правознавством). Це забезпечило концептуальну єдність дослідження, дозволило подолати вузькість і нормативний характер неокласичних досліджень освіти і створило необхідну методологічну основу для системного аналізу освіти й визначення економічно обґрунтованих напрямів її розвитку і вдосконалення. Концептуальний методологічний підхід був реалізований на основі використання загальнонаукових методів, а також низки спеціальних методів дослідження, зокрема: вибіркового статистичного дослідження, стандартизованих і поглиблених опитувань за вільною схемою (вивчення поведінки суб'єктів освітньої системи), мультиваріантної табуляції – multivariate tabulation (визначення стратегій поведінки студентів в системі освіти), спільного аналізу – conjoint analysis (визначення конкурентних переваг навчальних програм), сегментації ринків (аналіз ринку освітніх послуг), кореляційного аналізу (аналіз і інтерпретація результатів польових досліджень системи вищої освіти; аналіз даних освітньої статистики), контент-аналізу (аналіз джерел законодавства України у сфері освіти). *Нормативною базою дослідження* є джерела права, спрямовані на регулювання відносин у галузі освіти, а саме: Конституція України, міжнародно-правові акти, міжнародні договори й угоди, закони України, підзаконні, внутрішньовідомчі та локальні нормативні акти.

Емпіричну базу дослідження склали: офіційна статистична інформація міжнародних і українських організацій; результати міжнародних порівняльних досліджень соціально-економічного стану країн світу і розвитку їхніх освітніх систем; результати емпіричних досліджень інститутів освіти і поведінки суб'єктів в освітній системі України, здійснених з ініціативи та за участю автора.

Наукова новизна отриманих результатів. У процесі дослідження автором особисто були отримані наступні науково нові результати:

вперше:

- доведено, що фундаментальною основою розробки і реалізації національної стратегії розвитку освітньої системи в умовах глобалізації і загострення міжнародної конкуренції має виступати інституціоналізація загальних принципів оптимізації розподілу обмежених інтелектуальних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів суспільства між їхнім використанням на задоволення зростаючого внутрішнього попиту на освіту і на адаптацію національної освітньої системи до вимог, що висуває міжнародний ринок освітніх послуг;

- виділено і охарактеризовано три основних етапи розвитку досліджень освіти в економічній науці: перший (класичний) – з 2-ї пол. XVII ст. до 1950-тих рр., на якому було обґрунтовано загальні напрями економічного аналізу освіти; другий (неокласичний) – з 1950-тих рр. до кінця 1980-тих рр., коли освіту було приєднано до предметної галузі економічної науки і визначено основні теоретичні моделі освіти; третій (новоінституційний), що розвивається з початку 1990-тих рр., на якому відправні уявлення неокласичних моделей дістають подальший розвиток завдяки введенню в економічний аналіз освіти дослідження дії інститутів і, на основі цього, усуваються головні обмеження і недоліки неокласичного напрямку – надмірно високий рівень абстракції і штучне обмеження аналізу освіти процесом навчання у закладах формальної освіти;

- розкрито двоїсту роль інститутів у функціонуванні та розвитку освітньої системи: з одного боку, через інститути суспільство доводить до освітньої системи своє соціальне замовлення на певний тип знання і визначає свій запит на конкретні форми і напрями освітньої підготовки, а, з іншого боку, через інститути освітня система здійснює зворотний вплив на суспільство: визначає пропозицію своїх освітніх послуг й формує в суспільстві те чи інше ставлення до освіти і освітян, тим самим формуючи суспільний статус освіти;

- визначено механізми і наслідки впливу інститутів на розвиток освіти через систему позитивних і негативних стимулів, що впливають на економічні інтереси суб'єктів освіти і визначають моделі їхньої поведінки, їх можливості і обмеження у доступі, використанні, привласненні, розподілі і перерозподілі інтелектуальних, матеріальних, фінансових та інших ресурсів і результатів функціонування освітньої системи суспільства;

удосконалено:

- методологічні і методичні засади економічного аналізу освіти з позицій нової інституційної економіки: на рівні загальної методології дослідження – через уточнення категоріального апарату дослідження інститутів освіти; на рівні формування гіпотез дослідження – через визначення взаємозв'язку державних

стратегій розвитку національних освітніх систем з маркетинговою практикою в освіті на державному рівні; на рівні емпіричного обґрунтування моделей і висновків дослідження – через вдосконалення методології і методик вивчення ринкової поведінки суб'єктів освіти, включаючи використання спеціальних інструментів польових досліджень;

- розкриття змісту і специфіки економічних інститутів освіти, які, будучи одним з елементів системи соціальних інститутів суспільства, відрізняються тим, що об'єктом їхнього безпосереднього впливу виступає саме економічна поведінка суб'єктів освіти, що спрямована на максимізацію їх власних функцій корисності в освітній системі суспільства;

дістали подальшого розвитку:

- систематизація існуючих методологічних підходів в тлумаченні поняття «людський капітал» шляхом виділення двох головних підходів щодо його інтерпретації та використання в сучасній економічній науці: перший – трактування людського капіталу як теоретичної моделі, розробленої в традиціях неокласичної економічної теорії, що описує прямо пропорційну залежність заробітків і конкурентоспроможності людини на ринку праці від накопичених нею знань, вмінь і навичок; другий – використання поняття «людський капітал» у якості метафори, котра спрощує доведення думок про продуктивний характер освіти і економічні переваги від вченості через їхню аналогію з рухом реального капіталу в його неокласичному розумінні;

- розкриття суперечливої ролі освітніх креденцій (дипломів, свідоцтв, посвідчень про освіту) у координації освіти і ринку праці через визначення двох моделей: в тих суспільствах, де переважає попит на продуктивний тип знання, креденції спрощують координацію розвитку освітньої системи з динамікою ринку праці й знижують транзакційні витрати, що пов'язані з підбором персоналу, в той час, як в тих суспільствах, де домінує попит на перерозподільний тип знання, креденції набувають якості об'єкту особливого попиту безвідносно до наявності реального зв'язку з освітньою підготовкою їхніх власників і не впливають на рівень транзакційних витрат з підбору персоналу або навіть збільшують їх;

- визначення змісту і розмежування дієвості та якості як головних характеристик впливу інститутів на суспільні відносини в освіті: дієвість визначає, наскільки міцною є сила впливу того чи іншого інституту на поведінку суб'єктів системи освіти, ця ознака інститутів є позитивною і абсолютною; поняття «якість інститутів» є нормативним і відносним, визначається не нейтральними вимірами, а якісними, ціннісними характеристиками дії інститутів і наслідками їхнього впливу на стан системи освіти, динаміку і напрями її розвитку;

- визначення змісту і ролі інновацій у розвитку і розбудові освітньої системи як феномену, якому є притаманними два відправних взаємосуперечливих начала – творення нових і руйнування старих – існуючих інститутів, й, звідси, обґрунтування головної умови успішності впровадження освітніх інновацій, а саме – формування в освіті системи позитивних і негативних стимулів, спрямованих на подолання неминучого опору щодо впровадження інновацій з боку тієї частки суб'єктів освіти, яких влаштовують існуючі порядки й, відповідно, не зацікавлює їхня зміна;

- доведення необхідності забезпечення економічного обґрунтування стратегії розвитку освітньої системи України та визначення поточних напрямів і форм її розвитку на основі достовірних даних про обсяг, структуру і динаміку витрат і результатів освітньої діяльності суб'єктів освіти шляхом розробки і впровадження моделі національного економічного моніторингу освіти – міжгалузевої системи збору, обробки і презентації інформації про стан національної освіти й економічну поведінку її суб'єктів, що вдосконалює і поєднує в єдиний комплекс існуючі форми і методи збору інформації, які наразі використовуються у відомчій і державній статистиці України, а також альтернативні джерела отримання інформації;

- виявлення інституційних чинників суттєвого поліпшення якості та посилення дієвості інститутів освіти, покращення умов для стимулювання продуктивної освітньої діяльності з одночасним обмеженням можливостей для непродуктивної, перерозподільної діяльності через впровадження Освітнього кодексу України – єдиного нормативного акту, в якому норми права мають бути приведені у відповідність з реальними економічними процесами, що відбуваються в освіті, з усуненням недоліків, пробілів і колізій сучасного освітнього законодавства;

- розкриття змісту інституційних пасток розвитку освіти як феноменів, що являють собою композиції з таких інституційних факторів і умов розвитку освіти, які, з одного боку, є внутрішньо взаємообумовленими, взаємозалежними і передбачають необхідність їхнього сумісного розвитку, а, з іншого, – в своєму поточному стані знаходяться в антагоністичному протиріччі, тобто, самим своїм існуванням блокують або взагалі унеможливають дію один одного; доведено, що подолання цих пасток як одна із головних умов усунення перешкод на шляху розбудови національної освітньої системи в Україні має здійснитися шляхом поступового еволюційного розвитку всієї системи інститутів суспільства в контексті загальноцивілізаційного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовані в ньому теоретико-методологічні положення в поєднанні з практичними висновками і розробленими рекомендаціями виступають науковою основою вдосконалення і розвитку освітньої системи України. *На державному рівні* результати дисертаційного дослідження системи інститутів освіти впроваджено у практичній діяльності Міністерства освіти і науки України у рамках розробки програми вдосконалення системи фінансування освіти (довідка №4/2-128 від 22.04.2010 р.). Висновки і пропозиції щодо підвищення ефективності впровадження освітніх інновацій було використано у практичній діяльності Всеукраїнської громадської організації «Українська асоціація фахівців інформаційних технологій» (УАФІТ) при реалізації основних засад Закону України «Про основні напрямки розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» (довідка №0902/10-1 від 09.02.2010 р.). *На регіональному рівні* визначені в роботі форми і методи дослідження витрат і результатів освіти було використано Головним управлінням освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації (довідка №01-40/1915 від 23.04.2010). Проаналізовані в дослідженні механізми впливу інститутів на розвиток освіти були використані Північно-східним науковим центром НАН України і МОН України при виконанні науково-дослідної роботи

«Організаційно-економічні основи формування та реалізації регіональної інноваційної політики (на прикладі Харківської області)», номер державної реєстрації 0106U003478 (довідка №138 від 19.04.2010 р.). Обґрунтовані в роботі пропозиції щодо вдосконалення методики статистичних спостережень доходів і витрат домогосподарств, що пов'язані з отриманням освіти, було впроваджено у практичну діяльність Головного управління статистики у Харківській області у рамках удосконалення аналізу соціально-економічного становища області (довідка №10/94 від 13.04.2010 р.). *На рівні підприємства* методики і рекомендації дослідження знайшли втілення в практичній діяльності українсько-американського ТОВ Фірма «КОДА» (довідка №131.1-14 від 12.03.2014 р.) і українського ТОВ «ЕС ДЖІ Продакшн» (довідка №162 від 8.11.2013 р.) в контексті впровадження комплексних систем розвитку персоналу компаній. Наукові результати дослідження використовуються у навчальному процесі в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» при викладанні дисциплін «Економіка освіти», «Теорія і практика освіти», «Корпоративна соціальна відповідальність», «Маркетинг» (довідка №657 від 25.11.2013 р.). Окремі наукові положення, висновки і пропозиції можуть стати основою подальших наукових досліджень ролі й значення інститутів освіти як у розвитку освітньої системи України, так і у розбудові економіки країни в цілому.

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок автора в статтях, опублікованих у співавторстві [6, 7, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 28, 31, 34], відображений у переліку публікацій за темою дисертації. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, ідеї та висновки, які є результатом самостійної роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні результати дослідження, його висновки і рекомендації доповідалися на 35 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Інститути і економічна ефективність»: VI щорічна конференція Міжнародного товариства нової інституційної економіки (м. Кембридж, Массачусетс, США, 2002 р.); «Інститути та економічна і політична поведінка»: VIII щорічна конференція Міжнародного товариства нової інституційної економіки (м. Тусон, Арізона, США, 2004 р.); Міжнародна конференція з дослідження трансакційних витрат Інституту Рональда Коуза (м. Чикаго, Іллінойс, США, 2004 р.); «Інститути ринкових обмінів»: IX щорічна конференція Міжнародного товариства нової інституційної економіки (м. Барселона, Іспанія, 2005 р.); X щорічна конференція Міжнародного товариства нової інституційної економіки (м. Боулдер, Колорадо, США, 2006 р.); Російський економічний конгрес (м. Москва, Росія, 2009 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна політична економія та інституціоналізм: конструктивний діалог заради розвитку» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.); Другий Російський економічний конгрес (м. Суздаль, Росія, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку сучасної освіти: теорія, методологія, практика» (м. Харків, 2014 р.) та ін.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи і її наукові результати викладені дисертантом в його одноосібній монографії обсягом 29,06 д.а. та в 32

статтях, що опубліковані в наукових фахових виданнях України та інших держав, загальним обсягом 17,0 д.а., з яких особисто авторів належить 14,8 д.а., включаючи 7 статей у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз [20, 29, 31, 32, 33, 35, 36]. Загалом за темою дослідження опубліковано 67 наукових праць, авторський текст у яких складає 68,4 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел й додатків. Повний обсяг роботи становить 594 сторінки друкованого тексту. Основний зміст дисертації викладено на 350 сторінках, включаючи 9 таблиць на 9 сторінках, 12 рисунків на 12 сторінках. Список використаних джерел налічує 886 назв. Робота містить 6 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

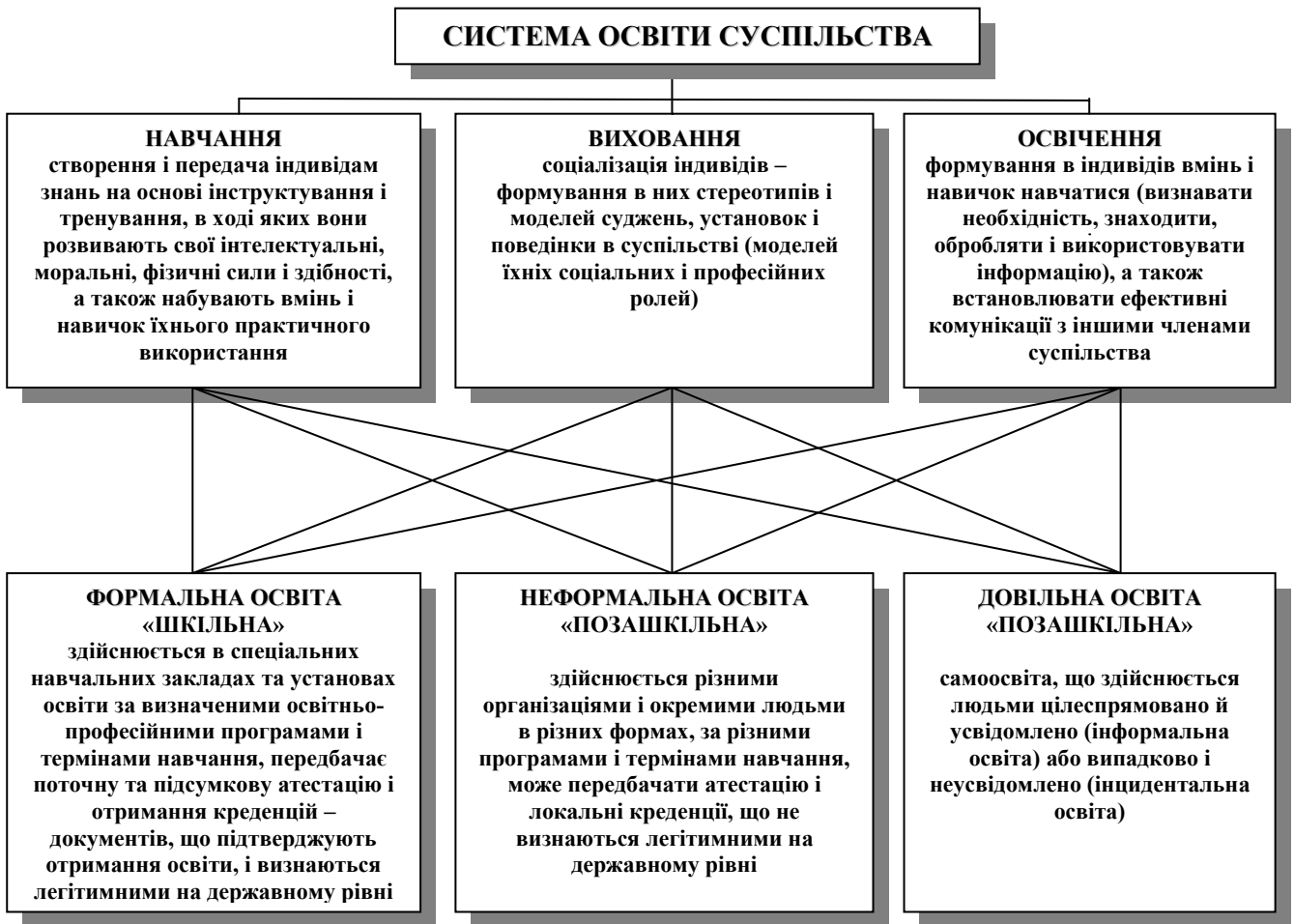
У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, розкрито його зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання, об'єкт і предмет, методологію дослідження; визначено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне і практичне значення, особистий внесок здобувача; наведено відомості про апробацію результатів та публікації за темою дисертації; описано структуру й обсяг роботи.

У першому розділі «Освіта як об'єкт дослідження економічної науки» визначено зміст і функції освіти; досліджено генезис і еволюцію економічного аналізу освіти; виявлені невирішені питання і обґрунтовані нові завдання економічної науки у дослідженні освіти в умовах глобалізації і формування економіки знань на засадах ринкових відносин.

У роботі доведено, що освіта являє собою складну багаторівневу і багатофункціональну соціально-економічну систему формування і передачі знання, основними елементами – підсистемами якої є навчання, виховання й освічення (рис. 1).

Як елементи єдиної системи вони не можуть бути протиставлені один одному з точки зору їхньої пріоритетності або значущості, і саме у цій якості – як елементи єдиної системи – вони тільки і спроможні забезпечити ефективний розвиток системи в цілому завдяки реалізації її синергетичних ефектів. Визначено, що реалізація освіти її функцій здійснюється в трьох основних організаційних формах: формальній (шкільній), неформальній (позашкільній) і довірливій (інформальній і інцидентальній) освіті. У дисертації зроблено висновок про те, що в умовах ринкової економіки формальна освіта є налаштованою головним чином на виконання нею такої функції освіти, як навчання. Освітня діяльність навчальних закладів набуває форми виробництва освітніх послуг – ринкових продуктів, які просуваються і реалізуються через ринок за тими універсальними принципами і методами, що є атрибутами конкурентної ринкової поведінки «взагалі», з притаманними їй не тільки позитивними, але й негативними феноменами і наслідками, оскільки створює умови для введення споживачів в оману і для маніпулювання їхнім вибором, сприяє загальній комерціалізації всіх сторін і

процесів освіти, подальшому вилученню з освіти виховної та просвітницької КОМПОНЕНТ.

Рисунок 1. Освітня система суспільства

Аналіз, систематизація й узагальнення теоретичних поглядів на освіту в економічній науці дозволили виділити основні напрямки й етапи в розвитку економічного аналізу освіти та обґрунтувати їхні часові межі й принципові змістовні характеристики.

Перший етап – класичний (2 пол. XVII ст. – 1950-ті рр.). Представлений роботами класиків політекономії (В. Петті, А. Сміта, Ж.-Б. Сея, Д. Рікардо, Дж. Р. Мак-Куллоха, Н. В. Сеніора, Дж. С. Мілля, К. Маркса) і їхніх послідовників, з точки зору яких освіта не відноситься безпосередньо до предмету економічної науки, проте заслуговує на певну увагу в контексті аналізу розвитку системи матеріального виробництва і суспільства взагалі. Основні висновки: невігластво і брак освіченості народу є серйозними перешкодами на шляху розвитку як матеріального виробництва, так і добробуту суспільства (Ж.-Б. Сей, 1803 р., Д. Рікардо, 1817 р.); зміст освіти не може бути зведеним лише до навчання, оскільки освіта виступає також основою розвитку «пам'яті і розуму» людини (В. Петті, 1662 р.); за своїм змістом процес навчання є інвестиційним процесом; освічення є однією з найважливіших засад диференціації в заробітках різних членів суспільства і відмінностей у їхньому соціальному становищі; накопичені окремими членами

суспільства знання, вміння та навички складають капітал і багатство всього суспільства (А. Сміт, 1776 р.); освіта є областю, де ринкові сили виявляються неспроможними, оскільки покупці освітніх послуг не в змозі самотійно оцінити їх якість; освіта потребує підтримки й фінансування з боку держави, проте монополія держави на освіту неприпустима, необхідне поєднання різних форм організації освіти (Дж. С. Мілль, 1848 р.); найбільш обдаровані і здібні діти країни повинні виявлятися на основі незалежної експертизи і здобувати освіту виключно за рахунок держави (В. Петті, 1662 р.). Головне значення етапу: на загальному рівні визначено більшість вихідних проблем і основних аспектів аналізу освіти в економічній науці.

Другий етап – неокласичний (1950-ті рр. – 1980-ті рр.). Започаткований піонерними роботами 1950-1960-х рр. американських економістів-неокласиків Д. Мінсера, Т. Шульца і Г. Беккера. Основна ідея: освіта й освіченість є економічно доцільними і вигідними як для окремого громадянина, так і для країни в цілому. Головні досягнення і внесок в науку: освіту визначено як форму продуктивної інвестиційної діяльності людини, що спрямована на відтворення людського капіталу і, завдяки цьому, приєднано до предметної галузі економічної науки; обґрунтовано доцільність і необхідність використання стосовно освіти засобів стандартного економічного аналізу. Наприкінці 1980-х рр. напрям значною мірою вичерпав своє первісне значення як головного і пріоритетного шляху дослідження освіти в економічній науці, все швидше поступаючись своїми позиціями на користь нових ідей і підходів – перш за все, дослідженням освіти в традиціях нової інституційної економіки.

Третій етап – новоінституційний (розвивається з початку 1990-тих рр.). Засновники: Л. Вьосман, Р. МакМікін, Д. Норт. Головні особливості підходу: тлумачення змісту освіти як об'єкту дослідження значно поширено завдяки залученню до аналізу таких функцій освіти, як виховання й освічення, і таких форм організації, як неформальна і довільна освіта; акценти в дослідженні перенесені з аналізу формальних кількісних характеристик освіти в бік визначення її змістовних основ – існуючих у суспільстві інститутів. Внесок в науку: подальший розвиток і обґрунтування ідеї про продуктивний характер освіти; визначення змісту і структури тих факторів і умов, що налаштовують освіту на виконання нею тих чи інших практичних завдань і зумовлюють ефективність їхнього досягнення як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

Виконаний в роботі аналіз даних міжнародних порівняльних досліджень розвитку країн світу дозволив дійти висновку, що за багатьма своїми кількісними характеристиками українська освіта або випереджає, або знаходиться на рівні освітніх систем найбільш розвинених країн світу. Станом на початок 2013-2014 навчального року загальний контингент студентів українських вишів усіх рівнів акредитації та форм власності за даними МОН України складав понад 2,05 млн. студентів (близько 1,5 % світової чисельності студентів), і за цим показником Україна посідала 10 місце у світі, поступаючись лише Китаю, США, Індії, Російській Федерації, Бразилії, Індонезії, Японії, Ірану і Південній Кореї. За показником експорту освітніх послуг Україна обіймала 14 позицію у світі (в країні навчалася близько 69 тис. іноземних студентів або понад 1 % світової чисельності

мобільних студентів). А якщо порівнювати масштаби охоплення молоді вищою освітою, то за цим показником наразі Україна випереджає багато країн світу з найрезультативнішими освітніми системами (табл.1,2).

Таблиця 1

Показники розвитку вищої освіти в Україні і в країнах з найбільш результативними системами освіти, 2000-2010 рр.¹

	Кількість студентів ВНЗ, 2010, чол.	Частка студентів недержавних ВНЗ, 2010, %	Охоплення вищою освітою, 2010, %	Частка студентів країни у загальній чисельності студентів світу, 2010, %	Загальний ріст чисельності студентів в країні, 2000 – 2010, %	Приріст частки студентів країни у загальній чисельності студентів світу, 2000-2010, %	Приріст охоплення вищою освітою, 2000-2010, %	Приріст частки студентів недержавних ВНЗ, 2000-2010, %
Україна	2635000	14	79	1,5	6,4	-21,1	68,1	16,7
Японія	3836000	79	60	2,2	-3,8	-26,7	30,4	2,6
П. Корея	3270000	81	100	1,8	13,2	-14,3	38,9	0,0
Канада	1193000	–	–	0,7	-2,3	-22,2	–	–
Австралія	1276000	8	80	0,7	33,7	16,7	27,0	700,0
Голландія	602000	–	61	0,3	19,0	-25,0	17,3	0,0
Бельгія	425000	57	67	0,2	16,3	-33,3	17,5	3,6
Фінляндія	304000	19	94	0,2	4,1	0,0	14,6	72,7
Н. Зеландія	266000	12	83	0,1	26,5	0,0	23,9	71,4
Швейцарія	249000	17	55	0,1	37,0	0,0	37,5	-19,0
Сінгапур	213000	62	–	0,1	–	–	–	–
Гонконг	265000	16	60	0,1	51,7	0,0	140,0	433,3
Естонія	68000	84	64	0,0	21,2	0,0	20,8	1,2
Ліхтенштейн	1000	100	36	0,0	56	0,0	–	0,0

Втім, динаміка якісних характеристик вітчизняної освіти суттєво відстає від динаміки кількісних показників її розвитку. Якщо протягом 2000-2010 рр. чисельність студентів українських вишів зросла на 6,4 %, а коефіцієнт охоплення вищою освітою – майже на 70 % (за методикою ПРООН розраховується як питома вага студентів у загальній чисельності молоді, яка за своїм віком мала б навчатися у вишах), то за цей самий час значення Індексу розвитку людського потенціалу, що розраховується ПРООН, скоротилося на 5,1 %, і станом на 2012 р. у рангу зі 187 країн світу Україна посідала лише 78-му позицію, що наочно свідчить про слабкість впливу вищої освіти на формування людського капіталу суспільства. На відміну від оцінки навчальних досягнень студентів вишів, які складно піддаються операціоналізації і вимірюванню, прямі виміри результатів навчання в середній освіті (уміння і навички читання, письма, рахунку) в даний час мають досконале методичне забезпечення й успішно використовуються в міжнародних порівняльних дослідженнях освіти. Це стало підставою для визначення в роботі країн з найбільш результативними системами освіти. До них були віднесені ті країни, учні яких у всіх порівняльних дослідженнях навчальних досягнень TIMSS, PISA, PIRLS стабільно показували результати вищі за середні протягом всього періоду їх проведення (1995-2013 рр.), а саме – Австралія, Бельгія, Голландія, Гонконг, Естонія, Канада,

¹ Розраховано автором за джерелами: Global Education Digest 2003, 2006, 2010, 2012.

Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Південна Корея, Сінгапур, Фінляндія, Швейцарія і Японія.

Таблиця 2

Фінансування освіти і експорт освітніх послуг в структурі міжнародної академічної мобільності (МММ) Україною і країнами з найбільш результативними системами освіти, 2010 р.²

	Кількість іноземних студентів, чол.	Частка іноземних студентів серед студентів країни, %	Частка іноземних студентів країни у світовій МММ, %	Загальні видатки держави на освіту, % від ВВП	Державні видатки на освіту у розрахунку на 1 учня за рівнями навчання, дол. США за паритетом купівельної спроможності		
					початкова освіта	середня освіта	вища освіта
Україна	37674	1,4	1,1	5,3	–	1834	2238
Японія	141599	3,7	4,0	3,8	7605	7798	8097
П. Корея	59194	1,8	1,7	5,0	6269	6413	3545
Канада	95590	8,0	2,7	4,8	–	–	–
Австралія	271231	21,2	7,6	5,1	7980	7403	8145
Голландія	27968	4,6	0,8	5,9	7777	11210	17897
Бельгія	36126	8,5	1,0	6,4	8272	13496	13534
Фінляндія	14097	4,6	0,4	6,8	7311	12873	13877
Н. Зеландія	37878	14,2	1,1	7,2	6423	6918	9209
Швейцарія	38195	15,4	1,1	5,4	9449	14297	20179
Сінгапур	48623	22,8	1,4	3,3	5879	8948	14676
Гонконг	10325	3,9	0,3	3,6	6571	7825	11676
Естонія	1087	1,6	0,0	5,7	5678	6477	4841
Ліхтенштейн	592	75,2	0,0	2,1	–	–	–

Приєднання України до цих студій у 2007 р. (перша участь українських школярів у порівняльному дослідженні освітніх досягнень в математиці і природничих науках – TIMSS – Trends in International Mathematics and Science Study), переконливо продемонструвало, що, навчальні досягнення українських школярів є низькими (low) і суттєво відстають не тільки від найкращих результатів (advanced, high), але й від середніх показників успішності навчальної підготовки школярів (intermediate) у світі.

Узагальнюючи міжнародний досвід розвитку освіти, автор дійшов висновку про те, що всім країнам з найбільш результативними освітніми системи є властивими принаймні три спільні характеристики. Перша: освіта розвивається саме як система, тобто її розвиток відбувається завдяки гармонійній єдності всіх її головних функцій (навчання, виховання, освічення) і оптимального розподілу освітніх ресурсів суспільства між всіма напрямками, формами і рівнями освіти (від 0-го до 8-го рівнів згідно МСКО-2011). Друга: державі вдалося спроектувати і втілити на практиці таку систему інститутів освіти, які створили у суспільстві загальні

² Розраховано автором за джерелами: Global Education Digest 2012, Education at a Glance: OECD Indicators 2013. За існуючою в Україні практикою обліку видатки на початкову освіту окремо не визначаються. Державні видатки на освіту у розрахунку на 1 учня за рівнями навчання в Україні розраховані автором за офіційними даними Держкомстату і перераховані у дол. США за паритетом купівельної спроможності за методикою Всесвітнього банку <http://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.PPP>. За даними МОН України у 2013-2014 навчальному році серед 1723,7 тис. студентів українських вишів III-IV рівнів акредитації, що відповідають 5-6 рівням МСКО-2011, навчалася 69 тис. іноземних громадян (близько 4,0 % всіх студентів).

умови для формування і відтворення попиту на продуктивний тип знання і стимулювали динамічний розвиток освітньої системи в цілому. Третя: державі вдалося поєднати і гармонізувати підвищення освіченості своїх громадян із покращенням їх здоров'я і зміцненням їх матеріального добробуту. Завдяки цим спільним характеристикам всі ці країни і є світовими лідерами не тільки в освіті, але й у людському розвитку, очолюючи світовий рейтинг ПРООН (у 2012 р. зі 187 країн світу вони обіймали позиції від 2-ї – Австралія до 33-ї – Естонія).

Автор наголошує, що у пошуку шляхів вирішення проблем розвитку національної освіти в рівній мірі помилкові і порочні дві протилежні крайнощі: як ігнорування міжнародного досвіду інституційного розвитку освіти, так і спроби його механічного запозичення і копіювання. Обґрунтовано, що впровадження імпортованих ззовні інститутів – наприклад, конкретних форм управління освітою або механізмів її фінансування, що добре зарекомендували себе в країнах – лідерах освіти, доцільне і має сенс лише за тих умов, якщо, по-перше, буде доведено можливість і ефективність адаптації (приспосовування) цих інститутів до загальнокультурних, соціально-економічних і інституційних умов країни-реципієнта, і, по-друге, якщо буде здійснено попередню системну оцінку наслідків імплантації цих інститутів і обґрунтовано її економічну доцільність.

Доведено, що в умовах глобалізації і зростання міжнародної конкуренції національні освітні системи мають одночасно вирішувати два завдання, які суттєво відрізняються між собою. Перше завдання полягає у тому, щоб створити умови для розширеного відтворення людського капіталу суспільства на основі задоволення зростаючого внутрішнього попиту на освіту (включає в себе розвиток всіх рівнів і напрямів освітньої підготовки громадян країни від самих елементарних до самих просунутих). Друге завдання – забезпечити конкурентоспроможність і можливості експорту для програм освітньої підготовки, на які існує реальний попит на глобальному ринку освітніх послуг (обмежується часткою форм і напрямів «третинної» освіти). На цьому ґрунтується важливий висновок докторанта про те, що оптимізація розподілу освітніх ресурсів суспільства між вирішенням внутрішніх і зовнішніх завдань розвитку освіти є фундаментальною основою розробки і реалізації національної стратегії розвитку освітньої системи. Життєздатність стратегії має забезпечити інституційна модель розвитку освітньої системи, що визначає механізми і форми державного управління освітою і налаштовує освіту на досягнення нею конкретного типу конкурентних переваг на міжнародному ринку освітніх послуг. Відсутність такої інституційної моделі призводить до неефективного використання ресурсів суспільства і позбавляє освіту можливостей ефективного впливу на соціально-економічний розвиток країни і формування її міжнародної конкурентоспроможності.

Другий розділ «Методологічні основи економічних досліджень освіти в неокласичній економічній теорії» присвячений аналізу методології і напрямів дослідження освіти в неокласичній економіці. В ньому визначено зміст, перспективи і обмеження використання чотирьох головних теоретичних напрямів аналізу освіти в неокласиці: теорії людського капіталу – Human Capital Theory (М. Баумен, Г. Беккер, Г. Р. Боуен, Ц. Гріліхес, Е. Ф. Денісон, Е. П. Лазір, Д. Мінсер,

Дж. Псахаропулос, Т. Шульц), якою у 1950-1960-ті рр. було започатковано предметне дослідження освіти в економічній науці, і концепцій, що почали розроблятися у 1970-1980-ті рр.: виробничої функції освіти – Education Production Function (К. Вілсон, Дж. Гудблад, Б. Левін, Д. Манк, Л. Прітчет, Д. Філмер, С. Ходас), вибору освіти – Education Choice (А. Дітон, А. Кейс, А. Уеллс, Е. Ханушек, М. Шнайдер) та двох концепцій, не тільки вельми близьких за своїм змістом, але до того ж іще й представлених науковій громадськості майже одночасно – в публікаціях 1973 р. М. Спенса (сигнальна функція освіти – Signaling Function of Education) і К. Ерроу (освіта як фільтр – Education as a Filter). Обґрунтовано, що хоча ці напрямки мають певні відмінності (найбільш суттєво від інших відрізняються моделі сигнальної функції освіти та освіти як фільтру), їхня загальна методологія (принципи неокласичної економічної теорії) в сукупності з єдністю предметного поля (дослідження ефективності навчання в формальній – «шкільній» освіті) зумовлює їхню взаємопов'язаність, близькість теоретичних висновків і надає можливість для визначення тих спільних узагальнюючих характеристик, що є притаманними як кожному з цих напрямків, так і всьому неокласичному напрямку економічних досліджень освіти в цілому (табл. 3).

Визначено і проаналізовано головні надбання і недоліки неокласичних досліджень. Доведено, що найбільш суттєвим проявом теоретичної уразливості неокласичних моделей освіти є неспроможність коректно обґрунтувати і підтвердити на емпіричному рівні їхній головний теоретичний постулат про те, що саме освіта і освіченість є головним чинником здобуття економічних переваг і розвитку як на рівні окремої особи (шляхом порівняння економічного добробуту осіб із різним рівнем освіченості), так і на рівні держави в цілому (через міжнародні порівняння впливу освіти на загальні результати соціально-економічного розвитку країн). Разом з тим, як доведено в роботі, модельні уявлення неокласики можуть бути подані й інакше, якщо підходити до них не як до строгих економіко-математичних інструментів аналізу освіти, а як до певних риторичних засобів доведення наукових тверджень про продуктивний характер освіти й економічні переваги від ученості через їхню аналогію з рухом реального капіталу. Таке тлумачення неокласичних моделей видається найбільш плідним, оскільки створює відповідні умови не для відкидання суттєвих методологічних напрацювань неокласиків, а, навпаки, для їхнього подальшого розвитку і наукового пошуку таких напрямів і форм їхнього вдосконалення, які позбавили б їх надмірної абстрактності, натомість надавши їм більшої конкретності й економічної визначеності. Саме така логіка, як стверджується в роботі, значною мірою зумовлює перспективність і пріоритетність досліджень освіти з позицій нової інституційної економіки, яка не спростовує методологію неокласики, а надає їй більшої реалістичності і життєздатності завдяки введенню в поле економічного аналізу дії інститутів.

Третій розділ «Дослідження системи освіти з позицій нової інституційної економіки» присвячений визначенню і обґрунтуванню напрямів дослідження освіти з позицій нової інституційної економіки. Визначено, що у сучасній економічній науці співіснують два напрями розвитку інституційних досліджень, які принципово відрізняються між собою – старий («традиційний», «американський») економічний

Моделі освіти в неокласичній економічній теорії

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ	ВИРОБНИЧА ФУНКЦІЯ ОСВІТИ	ВИБІР ОСВІТИ	СИГНАЛЬНА ФУНКЦІЯ ОСВІТИ ОСВІТА ЯК ФІЛЬТР
ЗМІСТ			
Визначає залежність економічного добробуту і конкурентоспроможності як окремої людини, так і держави в цілому від накопичених ними запасів знань, вмінь і навичок, отриманих внаслідок освіти	Трактує освіту як процес виробництва знань, вмінь і навичок на основі комбінації і переробки виробничих факторів освіти (людських, матеріальних, фінансових, організаційних тощо) з точки зору економічних акторів, що беруть участь у освіті (учнів і їхніх батьків, власників, педагогів і адміністрації навчальних закладів, місцевих громад, роботодавців і спонсорів, чиновників державного управління освітою)	Тлумачить освіту як складову домашнього виробництва і напрям формування добробуту домогосподарства	Обґрунтовує роль креденцій (дипломів, свідоцтв про освіту) на ринку праці у якості сигналів про доцільність прийому на роботу, які подають роботодавцям кандидати на працевлаштування
МЕТА			
Доведення ролі і значення освіти як для окремої людини, так і для суспільства в цілому	Визначення змісту і структури факторів, що забезпечують розвиток і підвищення ефективності освітнього виробництва	Обґрунтування місця і ролі освіти членів родини у формуванні доходів і витрат домашнього виробництва	Визначення ролі і значення освіти для працівників і роботодавців на ринку праці
ТРАКТУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ АКТОРІВ			
Як для окремої людини, так і для держави в цілому освіта є інвестиційним продуктом; відповідно, за своїм змістом рішення про освіту є раціональними, економічно обґрунтованими інвестиційними проектами	Приймаючи рішення про вибір і розміщення ресурсів, що спрямовуються в освіту, економічні актори поводять себе раціонально. На основі зіставлення різних варіантів розміщення ресурсів кожен з них приймає оптимальні рішення, які налаштовані на мінімізацію його особистих витрат, що пов'язані з освітою, і максимізацію його особистих результатів від освіти (спрямовані на максимізацію особистої функції корисності у освіті)	Вирішуючи питання про доцільність навчання членів родини, домогосподарства поводять себе раціонально. Рішення продовжувати чи припиняти подальше навчання приймаються на основі зіставлення обсягів витрат на освіту з розміром тих доходів, які прогнозується одержати внаслідок отримання освіти	Поведінка працівників і роботодавців є раціональною. Роботодавці розглядають креденції як сигнал про доцільність найму кандидатів, завдяки їхній більш високій продуктивності, ніж у тих, хто не має дипломів. Працівники витрачають кошти на освіту як на формування сигналів для роботодавців, оскільки ці витрати для них нижче, ніж очікувана заробітна платня
ТЛУМАЧЕННЯ ВИТРАТ			
Видатки на освіту – це інвестиції, які передбачають віддачу від них в майбутньому, їхнє повернення з певним приростом	Витрати факторів освітнього виробництва – це необхідні умови одержання поточних і майбутніх результатів освіти	Ресурси домогосподарства, які споживаються на освіту членами родини – це виправдані і необхідні витрати, якщо доведено неодмінність їхньої компенсації в перспективі – обов'язковість їхнього повернення у домогосподарство у вигляді доходів освічених членів родини	Витрати на креденції є економічно доцільними і виправданими з точки зору і працівників, і роботодавців, оскільки сигнали спрощують і підвищують ефективність ринкових обмінів
ВИЗНАЧЕННЯ І ВИМІРИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТИ			
Ефективність освіти – це ефективність інвестицій в освіту. Вона вимірюється відношенням результатів освіти до витрат, що їх зумовили	Ефективність освіти – це ефективність освітнього виробництва. Вона вимірюється відношенням випуску продукції освітнього виробництва до витрачених на цей випуск ресурсів	Ефективність освіти – це складова ефективності домашнього виробництва. Вона вимірюється відношенням додаткових доходів, що надходять у домогосподарство завдяки підвищенню рівня освіченості членів родини, до тих ресурсів, що були витрачені домогосподарством на їхню освіту	Ефективність освіти – це ефективність розповсюдження сигналів або ефективність здійснення ринкових обмінів на підставі креденцій, оскільки власне освіта підвищувати продуктивність не спроможна, а видатки на освіту за своїм змістом є чистими соціальними витратами

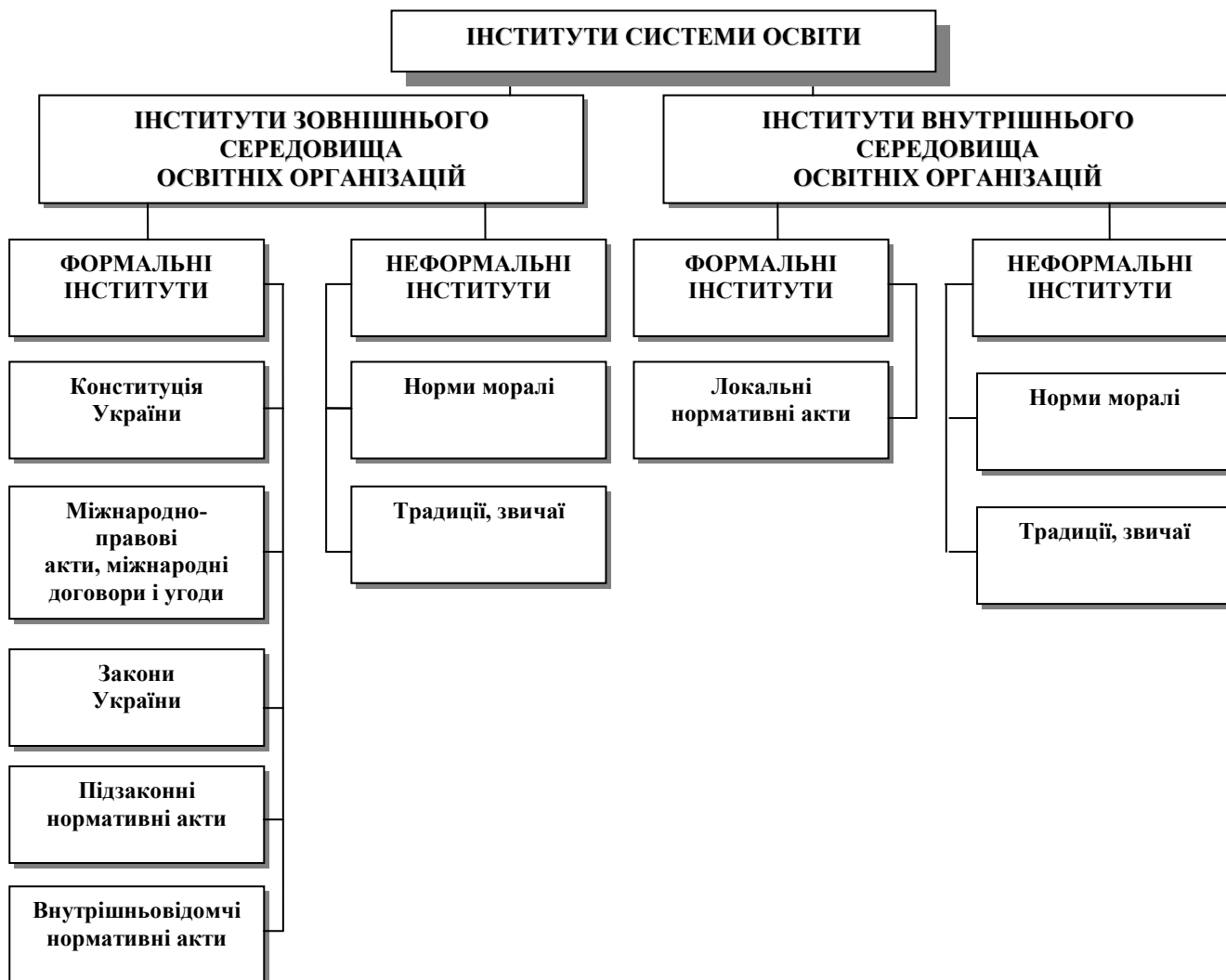
Ставлення до вихідних поведінкових передумов неокласичної теорії в економічному інституціоналізмі

СТАРИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ	НОВА ІНСТИТУЦІЙНА ЕКОНОМІКА
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ	
<i>властивості соціальної системи суспільства задаються властивостями поведінки окремих індивідів; розвиток системи – це наслідок і результат змін в моделі поведінки індивідів</i>	
ВІДКИДАЄТЬСЯ Обґрунтовується альтернатива – методологічний холізм: поведінка окремих індивідів обумовлюється характеристиками соціальної системи суспільства: зміни рольових функцій індивідів в суспільстві і динаміка їхньої поведінки – це наслідок і результат реалізації загальних цілей суспільства через дію його соціальних законів.	ПОДІЛЯЄТЬСЯ ЧАСТКОВО Доводиться необхідність поєднання альтернативних підходів – методологічного індивідуалізму і методологічного холізму – на основі визначення механізмів взаємного впливу людини і суспільства.
МАКСИМІЗАЦІЯ КОРИСНОСТІ	
<i>прагнення до необмеженої максимізації задоволення своїх вузько спрямованих суб'єктивних інтересів (максимізації приватної функції корисності) – це головний і універсальний мотив поведінки людини в будь-яких ситуаціях і за будь-яких умов</i>	
ВІДКИДАЄТЬСЯ Визначається, що у людей немає і не може бути стабільних і незмінних інтересів, оскільки їх інтереси формуються і змінюються їх культурним оточенням і інституційним середовищем.	ПОДІЛЯЄТЬСЯ ЧАСТКОВО Обґрунтовується, що хоча люди завжди прагнуть до максимізації власної функції корисності, існуюча в суспільстві система інститутів впливає на формування змісту цієї функції і визначає обмеження у її реалізації.
ДОСКОНАЛА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
<i>рішення, які приймають індивіди, носять абсолютно раціональний характер завдяки тому, що індивіди не тільки мають адекватне і повне уявлення про свої дійсні потреби (структура та зміст яких є стабільними і незмінними), але, до того ж це, повністю обізнані про всі наявні напрямки і засоби їхнього задоволення (оскільки релевантна інформація про це завжди є загальнодоступною і безкоштовною); раціональна поведінка індивідів забезпечує розвиток суспільства в цілому і робить у ньому неможливим застосування фізичної сили та інших видів насильства для досягнення економічних цілей</i>	
ВІДКИДАЄТЬСЯ Аргументується, що, оскільки потреби і інтереси людей постійно змінюються під впливом змін у їх культурному оточенні і інституційному середовищі, рішення, які вони приймають, ніколи не можуть бути раціональними, а завжди є ситуаційними. Вибір напрямів і методів досягнення індивідами своїх економічних цілей визначається умовами конкретного суспільства – набутими правилами поведінки та соціальними нормами, і передбачає можливість використання прямого та опосередкованого неекономічного насильства.	ПОДІЛЯЄТЬСЯ ЧАСТКОВО Робиться висновок про те, що, хоча люди завжди зацікавлені в раціональних рішеннях, і налаштовані на їх пошук, їхня поведінка завжди носить лише обмежено раціональний характер (Bounded Rationality). Це обумовлено тим, що вони, по-перше, ніколи не зможуть зібрати всю необхідну для цього інформацію (доступ до релевантної інформації завжди обмежений і пов'язаний зі значними витратами), а, по-друге, їхньою неспроможністю коректно обробити, проаналізувати та узагальнити інформацію в силу обмеженості когнітивних здібностей. Обмежена раціональність поведінки посилюється завдяки властивому людям опортунізму (opportunism), за О. Вільямсоном – їхньою схильністю до «досягнення власних інтересів підступними засобами» (self-interest seeking with guile).

інституціоналізм і нова інституційна економіка. Доведено, що коректне розмежування старого і нового інституціоналізму може бути досягнуто на основі зіставлення їхнього відношення до трьох головних поведінкових передумов неокласичної теорії (табл. 4). Порівняння двох головних напрямів розвитку інституціоналізму в економічній науці дозволило дійти висновку, що нова інституційна економіка в сучасних умовах є найбільш перспективним напрямом розвитку економічної науки як у дослідженні сучасних економічних систем взагалі, так і в аналізі економіки освіти зокрема. Проаналізовані роботи представників нового інституціоналізму, в яких висвітлено окремі аспекти розвитку освіти (Г. В. Андрушака, Л. Вьосмана, Я. І. Кузьміна, Р. МакМікіна, Д. Норта, Я. М. Рошиної, В. Л. Тамбовцева, М. М. Юдкевич); визначені загальні теоретико-методологічні основи і головні завдання дослідницької програми; проаналізовано зміст і структуру інститутів освіти; визначені форми і механізми взаємодії суб'єктів освіти, моделі координації розвитку освіти і суспільства; доведено зміст і структуру системи інститутів як тієї загальної основи, що визначає стан, напрями розвитку і результативність функціонування освітньої системи суспільства (рис. 2).

Визначено, що з позицій нової інституційної економіки, інститути освіти являють собою «правила гри» (Д. Норт) в освітній системі. Це – норми і правила поведінки суб'єктів освітньої системи (учнів і їхніх батьків, власників, педагогів і адміністрації навчальних закладів, місцевих громад, роботодавців і спонсорів, чиновників державного управління освітою) у поєднанні з механізмами контролю за їх дотриманням і санкціями до їх порушників. Наявність інститутів в системі освіти зумовлює обмеження в реалізації економічних інтересів її суб'єктів. Певні види діяльності та моделі поведінки інститути стимулюють, інші – блокують, а деякі взагалі роблять економічно недоцільними. Обґрунтовано, що найважливішими наслідками дії інститутів для домогосподарств є можливості і обмеження у виборі напрямів і форм освітньої підготовки для їхніх членів (віддзеркалюють умови вступу і навчання в закладах освіти, рівність доступу до якісної освіти, гарантованість працевлаштування і отримання більш високих доходів внаслідок отримання освіти, форми і механізми легітимного представництва і захисту інтересів учнів і їх батьків), для закладів освіти – рівень академічної свободи і економічної автономії (відбивають загальний зміст, напрями і форми державного регулювання соціально-економічними відносинами в освітній системі суспільства), для підприємців і роботодавців – ступінь їхнього впливу на якість та структуру підготовки фахівців у системі освіти, виходячи з вимог розвитку їх власних підприємств і установ (відображує зміст і стан механізмів координації розвитку освітньої системи з динамікою ринку праці), для держави – спроможність реалізації державної стратегії відтворення людського капіталу суспільства в системі освіти, яка б врівноважувала задоволення довгострокових потреб внутрішнього розвитку країни із вирішенням завдань зміцнення її міжнародної конкурентоспроможності (в узагальненій формі виражає досягнутий рівень розвитку системи інститутів суспільства і ефективності державного управління). Доведено ключову роль, яку відіграють інститути у складному взаємозв'язку систем «освіта» і «суспільство» (рис. 3). Визначено зміст

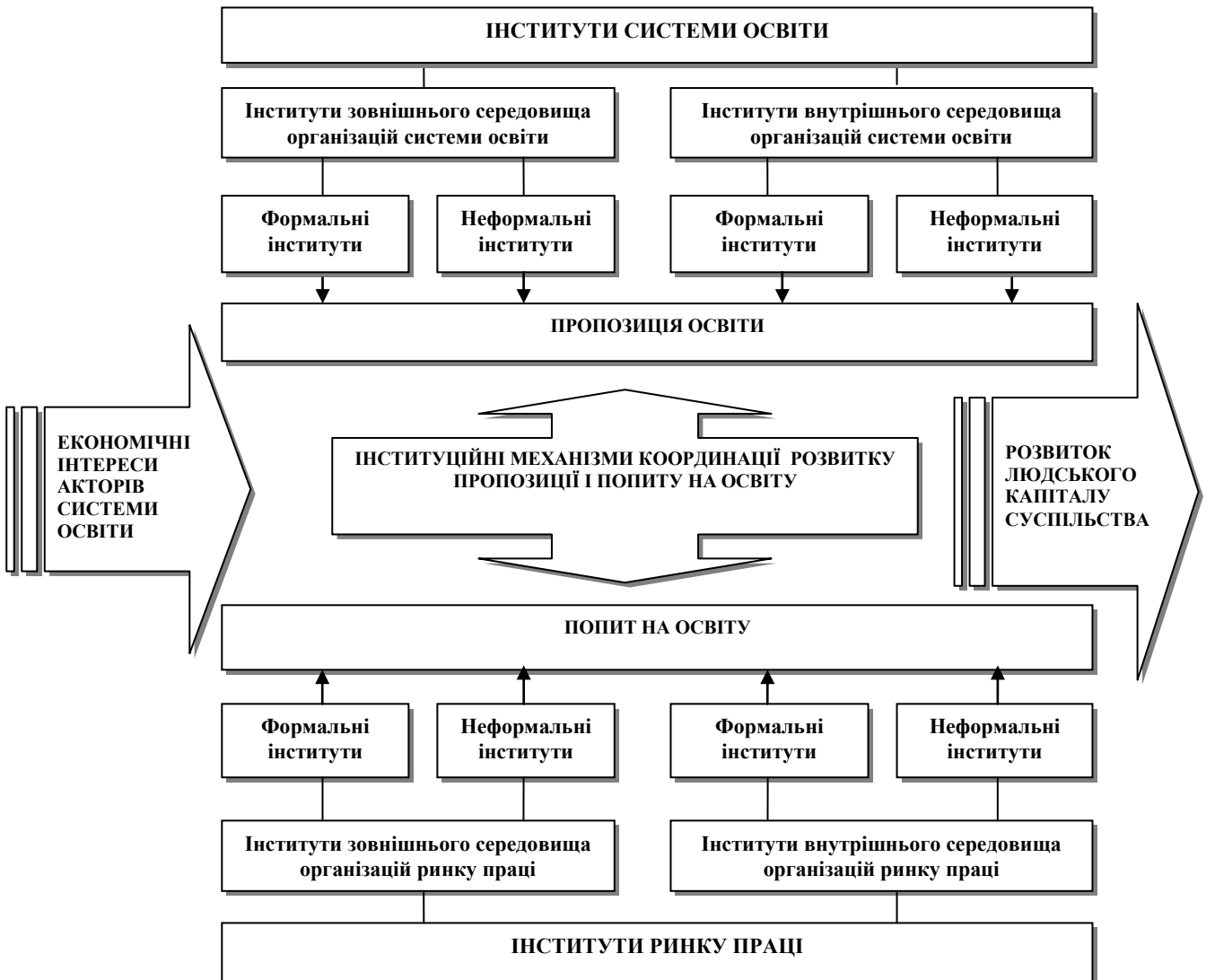
загальної моделі взаємодії систем «освіта» і «суспільство», який полягає у тому, що освіта завжди виконує соціальне замовлення суспільства на той чи інший тип знання, але при цьому сама здійснює зворотний вплив на суспільство в цілому, і у певному сенсі сама формує своє інституційне середовище і стимули для свого власного розвитку у певному напрямі. Якщо існуючі у суспільстві інститути створюють позитивні стимули для розвитку продуктивних форм господарчої діяльності і продуктивних організацій (максимізація прибутку яких досягається завдяки реальному виробництву тих чи інших продуктів і створенню певних обсягів доданої вартості), то це стимулює розвиток тих форм і напрямів освіти, що спрямовані на відтворення реальних позитивних знань, вмінь і навичок до продуктивної праці. Саме така логіка розвитку взаємодії систем «суспільство» і «освіта» наприкінці ХХ століття обумовила в розвинутих країнах світу перехід до якісно нового цивілізаційного рівню розвитку – економіки знань. Інша справа, коли інститути, що існують в суспільстві, орієнтовані на стимулювання не продуктивної, а перерозподільної діяльності. Якщо в суспільстві набуває найбільшої прибутковості перерозподільна діяльність, то це формує й відповідний

Рисунок 2. Інститути системи освіти

попит на специфічний тип знання – не продуктивного, а саме перерозподільного. Його головним змістом виступають практичні навички і вміння не до

виробництва, а саме до перерозподілу певних людських, матеріальних, фінансових та інших ресурсів на власну користь.

Рисунок 3. Загальна логіка взаємодії систем «освіта» і «суспільство»

Визначено ту суперечливу роль, яку у розвитку освіти відіграють освітні інновації. Доведено, що впровадження інновацій в освітню практику потребує зіставлення і синтезу трьох головних дослідницьких підходів, що існують в економічній науці, а саме: обґрунтування значущості і економічної доцільності інновацій у вихідному трактуванні цього поняття його автором Й.-А. Шумпетером як феномену «творчого руйнування» (creative destruction) системи освіти; визначення змісту інновацій у якості форм інституційного проектування змін в освіті (нова інституційна економіка) і обґрунтування форм і напрямів впровадження освітніх інновацій як стимулів – зовнішніх факторів впливу на рішення і поведінку споживачів освітніх послуг (теорія і практика маркетингу).

Доведено, що одним із головних інституційних чинників, завдання якого полягає у тому, щоб забезпечити взаємодію системи освіти з ринком праці й суспільством в цілому, виступають освітні креденції – перетворені форми результатів освіти, які існують у вигляді дипломів, свідоцтв і посвідчень про

освіту. Якщо свідоцтва про освіту повною мірою відбивають результати освітньої підготовки їхніх власників, креденції спрощують ринкові обміни між працівниками і роботодавцями і надають їм більшої ефективності. В цьому випадку вони відіграють роль об'єктивних сигналів для ринку праці (сигнальна функція освіти) про кваліфікацію кандидатів, спрощують процедури підбору персоналу і знижують пов'язані з цими процедурами трансакційні витрати. Це – ситуація, що є характерною для суспільств, у яких переважним є попит на продуктивний тип знання. Втім, дипломи і свідоцтва можуть перетворюватися з технічного засобу підтвердження освіченості у самостійний ринковий продукт (феномен фетишизації перетворених форм). І за умов, коли креденції безвідносно до існування реального зв'язку з кваліфікацією і рівнем освіти набувають самостійного значення і цінності для їхніх власників, вони втрачають свою роль економічного сигналу для ринку праці, і, відповідно, чинника зниження трансакційних витрат. Як свідчить практика, цей феномен, який отримав назву «креденціалізм», є типовим для суспільств, в яких переважає попит не на продуктивний, а на перерозподільний тип знання.

У четвертому розділі «Аналіз стану і тенденцій розвитку освітньої системи України» визначено зміст, особливості і результати сучасних досліджень національної освітньої системи; представлені результати низки емпіричних досліджень інститутів освіти і поведінки суб'єктів освітньої системи України, виконаних з ініціативи та за участю автора протягом 1999 – 2012 рр. («Ставлення підприємців до проблем розвитку освіти і механізмів взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг в Україні», Харків, жовтень – листопад 2012 р., n=212; «Вивчення моделей поведінки студентів на ринку освітніх послуг України», Харків, жовтень – листопад 2012 р., n=464; «Ставлення студентів до етичних проблем ведення бізнесу в Україні», Харків, вересень 2012 р., n=446 та ін.). На думку більшості опитаних підприємців (66,0 %), виконання вищою освітою в Україні її функцій протягом 2000-2012 рр. той чи іншою мірою погіршилося. Підприємці наголошують на тому, що державою не створені дієві інституційні механізми, які б заохочували і стимулювали підприємства займатися освітньою підготовкою і підвищенням кваліфікації своїх співробітників (81 %). Диплом про вищу освіту вважає надійним свідоцтвом про кваліфікацію працівників лише третина респондентів (32,0 %), у той час, як 23,0 % з них не довіряє достовірності дипломів взагалі. Водночас результати опитування студентів свідчать про те, що більшість з них є задоволеною станом освіти (87,0 %) і своїми освітніми досягненнями (84,0 %). Розходження думок підприємців і студентів зумовлюється принциповою різницею у їхньому розумінні того, що саме слід вважати освітою і її результатами. Якщо для підприємців це професійні компетенції випускників вишів, то для більшості студентів – сам процес навчання у виші (освітні послуги) й формальне свідоцтво про його закінчення (диплом – креденція).

Визначаючи напрями розвитку освітньої системи України, автор доводить, що головну роль серед них відіграє вдосконалення системи інститутів суспільства, що передбачає необхідність виконання наступних головних завдань: сформувані в суспільстві механізми для реального представництва різних груп

інтересів у сфері освітнього інституційного проектування; надати носіям інтересів можливості для здійснення ними контролю за реалізацією своїх прав; забезпечити закладам освіти якнайсприятливіші умови для задоволення сукупного попиту на їх освітні послуги шляхом надання вишам реальної автономії у визначенні ними загальних напрямків своєї діяльності й конкретних форм задоволення попиту на надавані ними послуги. Визначено, що впровадження цих радикальних інновацій неминуче зустрине опір з боку тієї частки суб'єктів освітньої системи, яких влаштовують існуючі порядки й, відповідно, не зацікавлює їхня зміна. Складність подолання цього опору в умовах України визначається наявністю в освіті і суспільстві в цілому низки інституційних пасток – композицій з таких інституційних факторів і умов розвитку освіти, які, з одного боку, є внутрішньо взаємообумовленими, взаємозалежними і передбачають необхідність їхнього сумісного розвитку, а, з іншого, – в своєму поточному стані знаходяться у антагоністичному протиріччі, самим своїм існуванням блокуючи або унеможливаючи дію один одного. Часткового подолання цих пасток можна очікувати від великого бізнесу, який, по-перше, дійсно є об'єктивно зацікавленим у підвищенні якості професійної освіти, виходячи із вимог свого власного розвитку (підвищення кваліфікації працівників – основа зростання його прибутків), а, по-друге, насправді має всі необхідні економічні і політичні ресурси для того, щоб втілити освітні інновації на практиці, сформувавши і очоливши коаліцію інтересів в підтримку освітніх реформ. Проте, оскільки приватні інтереси розвитку великого бізнесу лише частково збігаються з інтересами розвитку освіти на користь всього суспільства, єдиним шляхом радикального подолання інституційних пасток на шляху розвитку освітньої системи є поступовий і довготерміновий еволюційний розвиток всієї системи інститутів суспільства в контексті загальноцивілізаційного розвитку країни.

Головним завданням **п'ятого розділу «Вдосконалення освітньої системи України в контексті нових завдань економічної науки»** було визначення й обґрунтування практичних пропозицій, спрямованих на розвиток і вдосконалення освітньої системи України. Визначено головні критерії підвищення дієвості і якості інститутів, обґрунтовано зміст і напрями впровадження системи національного економічного моніторингу освіти, доведено економічну необхідність розробки Освітнього кодексу України і визначено напрями його впровадження. Спираючись на теоретичні положення робіт О. Вільямсона, Л. М. Григор'єва, О. А. Івіна, Р. Коуза, Д. Норта, В. Л. Тамбовцева, автор розкрив зміст понять дієвості та якості інститутів і визначив ті ключові характеристики, які необхідно враховувати, розмежовуючи ці поняття в практичній діяльності, пов'язаній із удосконаленням системи інститутів освіти. Обґрунтовано, що дієвість є вихідною характеристикою інститутів як регуляторів поведінки суб'єктів у системі освіти. Вона визначає і показує, наскільки міцною є сила впливу того чи іншого інституту на поведінку суб'єктів, і передбачає широкий діапазон значень від абсолютної недієвості (норма декларується та / або закріплена в певному нормативному акті, проте, насправді не впливає на поведінку) до абсолютної дієвості (будучи загальновизнаним серед усіх суб'єктів неформальним стандартом поведінки та / або закріпленою у відповідному

нормативному акті, норма повністю виключає будь-які інші моделі поведінки, крім тих, які вона задає). Визначальними ознаками поняття дієвість інститутів є його позитивність, абсолютність і нейтральність. Воно описує лише реальний стан інститутів в координатах «діє – не діє» без будь-яких порівнянь і відносних характеристик, і не містить в собі жодних оцінок результатів і наслідків дії інститутів. На відміну від дієвості поняття «якість інститутів» є нормативним і відносним, визначається не нейтральними вимірами, а якісними, ціннісними характеристиками дії інститутів і наслідками їхнього впливу на стан системи освіти, динаміку і напрями її розвитку. Воно відбиває пануючі в суспільстві уявлення про цілі, завдання та функції освіти, віддзеркалює усталені в соціумі оцінки і стереотипи громадської думки стосовно соціальної справедливості системи забезпечення доступу членів суспільства до ресурсів освіти, участі в розпорядженні цими ресурсами і розподілі результатів функціонування освітньої системи.

В роботі доведено, що радикальне посилення дієвості і поліпшення якості інститутів освіти в Україні може бути досягнуте лише тоді, коли управлінські рішення держави, спрямовані на реформування освіти, будуть економічно обґрунтованими і носитимуть системний характер. На цьому ґрунтується висновок: формування необхідної інформаційної основи забезпечення розвитку освітньої системи України потребує організації національної системи економічного моніторингу освіти – багаторівневої комплексної системи збору, обробки і презентації систематичної інформації про стан освітньої системи й економічну поведінку її суб'єктів (рис.4). Визначено, що організація моніторингу є стратегічним завданням, вирішення якого пов'язане з необхідністю внесення суттєвих змін у форми і методи збору соціальної інформації на загальнонаціональному рівні. Тому на першому етапі його впровадження доцільно відпрацювати основні методики і організаційні форми моніторингу на основі тестової пілотної програми на регіональному рівні. Її зміст полягатиме у тому, щоб на основі критичного аналізу існуючих форм і методів статистичних спостережень визначити можливості й напрямки їх вдосконалення, а також обґрунтувати вибір альтернативних форм, методів і джерел отримання інформації. У роботі доведено доцільність вибору Харківської області як місця проведення пілотного етапу дослідження, що визначається її об'єктивними характеристиками. Станом на 2013 р. чисельність населення Харківської області складала 2737,2 тис. осіб (6 % наявного населення України). В області зосереджено близько 16 % наукового потенціалу країни, працює 12330 кандидатів (14,0 % від загальної чисельності в Україні) і 2260 докторів наук (відповідно – 14,0 %). В 847 загальноосвітніх навчальних закладах (4,4 %) навчається 220,0 тис. учнів (5,2 %). Підготовку фахівців з вищою освітою здійснює 70 ВНЗ I– IV рівнів акредитації (8,7 %), в яких навчається 209,3 тис. студентів (10,2 %).

У роботі доведено, що слабка дієвість і низька якість вітчизняної системи інститутів освіти значною мірою визначається недосконалістю і внутрішньою суперечністю освітнього права – сукупності норм права, які регулюють соціальні відносини в системі освіти. Складність усунення цих недоліків обумовлена великою кількістю тих організацій, що здійснюють нормативно-правове

регулювання освітніх відносин в Україні, а також самою специфікою освітньої галузі права. Як комплексна галузь освітнє право вміщує в собі норми, що взяті з різних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного, фінансового, трудового та ін.), закріплені в низці нормативних актів, що суттєво відрізняються між собою (Конституція України, міжнародні договори й угоди, закони України, підзаконні, внутрішньовідомчі і локальні нормативні акти), накопичувалися в освітньому законодавстві протягом всього незалежного розвитку України, а до того ж частково успадковані ще з часів існування УРСР. Враховуючи ситуацію як найбільш доцільний та ефективний напрям удосконалення освітнього права, автор визначає кодифікацію його норм і їх закріплення в єдиному акті – Освітньому кодексі України. Завдання кодексу полягатимуть в тому, щоб створити на базі існуючих правових інститутів єдиний, цілісний механізм правового регулювання освітніх відносин, забезпечити систематизацію та впорядкування правових норм, скоротити кількість нормативних актів у сфері освіти, а також усунути колізії, що існують в освітньому законодавстві, та забезпечити стабільність цього законодавства.

Оскільки розгорнуте і досконале визначення змісту кодексу потребує інформації про стан освіти, що може бути отримана лише за умов впровадження на загальнонаціональному рівні системи економічного моніторингу освіти, конкретні пропозиції стосовно змісту основних розділів кодексу можуть бути визначені лише частково – стосовно його Преамбули, а також Загальної частини, враховуючи при цьому той позитивний досвід освітньої нормотворчості, який вже накопичено в країнах колишнього СРСР.

У Преамбулі доцільно визначити і закріпити:

- єдине для всіх рівнів і форм організації освіти уявлення про зміст освіти і її головні функції і завдання з обов'язковим акцентом на тому, що для будь-якого з рівнів освіти, типу та організаційної форми зміст освіти не може бути зведеним до вузькопрофесійної навчальної підготовки, а повинен ґрунтуватися на взаємодії трьох рівнів за значенням функцій освіти – навчання, виховання й освічення;

- основоположну роль, яку відіграють в системі освіти науково-педагогічні працівники, оскільки саме недооцінка цієї ролі є однією з головних причин посилення негативних тенденцій у розвитку системи освіти.

Закріпити у Загальній частині кодексу:

- загальні принципи взаємодії головних суб'єктів системи освіти: науково-педагогічних працівників, адміністрації і власників закладів освіти; учнів і їхніх батьків; спонсорів і роботодавців; співробітників органів державного управління освітою;

- методи, форми і механізми представництва, захисту і контролю за дотриманням прав і реалізації інтересів головних суб'єктів системи освіти;

- зміст, напрями і форми державного управління освітою і фінансування освіти;

- напрями і форми контролю з боку суспільства за діяльністю органів державного управління освітою і фінансування освіти;

- надання всім статтям бюджетного фінансування освіти статусу «захищених

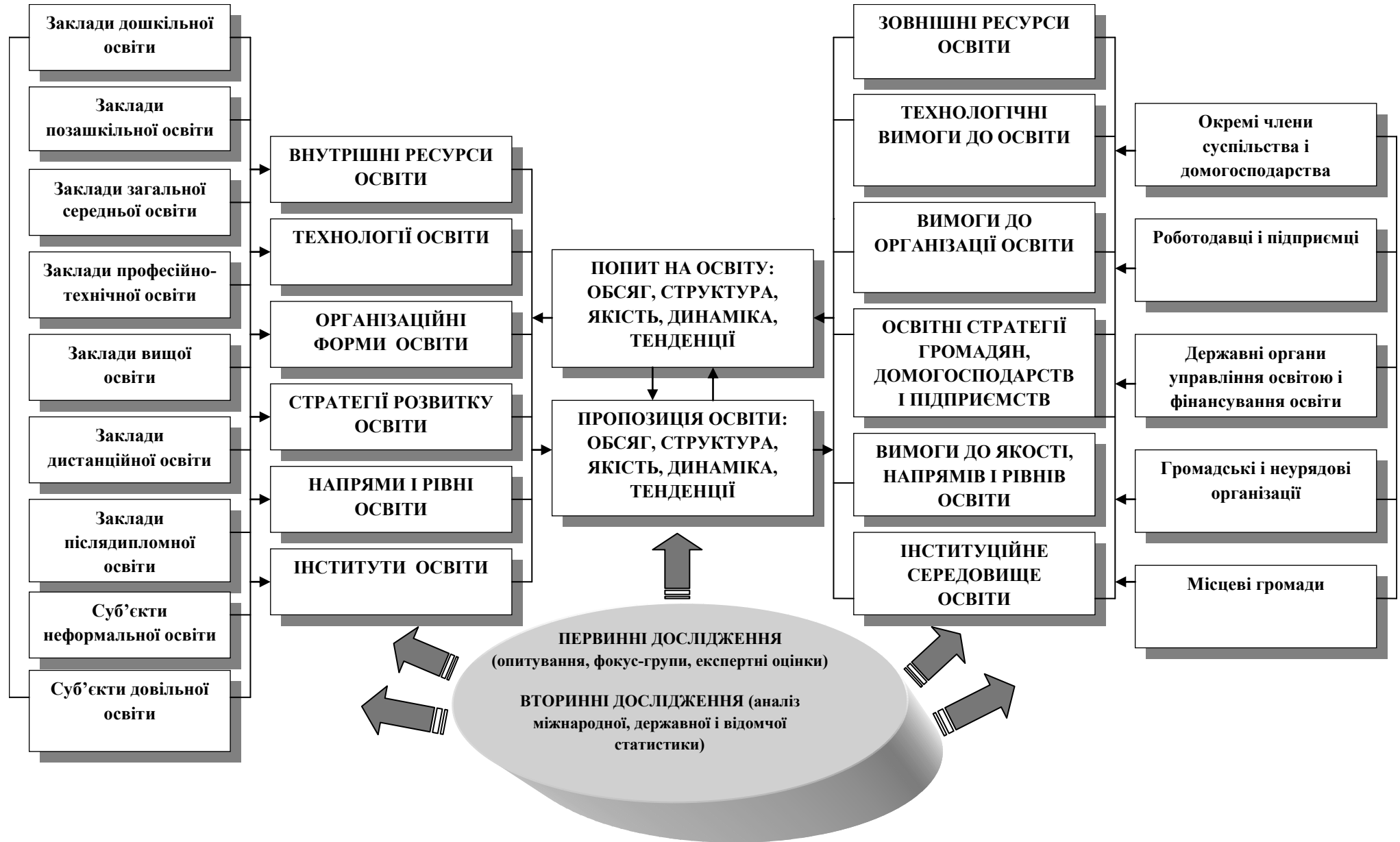

Рисунок 4. Загальна схема організації системи національного економічного моніторингу освіти

статей», тобто таких, що не підлягають секвеструванню (норма реалізується в Росії);

- надання науково-педагогічним працівникам всіх рівнів і закладів освіти статусу державних службовців (застосовується в Естонії до педагогічного персоналу середніх закладів освіти).

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено актуальну наукову проблему визначення інституційних основ розвитку системи освіти і теоретико-методологічного обґрунтування цілісної концепції вдосконалення і розвитку інститутів освіти в Україні в контексті підвищення міжнародної конкурентоспроможності держави через розвиток людського капіталу. Проведене дослідження й узагальнення його результатів надало можливість обґрунтувати наступні теоретичні і науково-практичні висновки.

1. В умовах глобалізації і зростання міжнародної конкуренції відправну основу розробки життєздатної стратегії розвитку національної освітньої системи визначає інституціоналізація загальних принципів оптимального розподілу ресурсів суспільства між задоволенням внутрішнього попиту на освіту і забезпеченням експорту освітніх послуг.

2. Виходячи із змісту і специфіки економічних парадигм освіти, які визначали загальне ставлення економістів до вивчення освіти, існуючий досвід економічного аналізу освіти може бути зведеним до трьох головних напрямів і етапів: класичного (2 пол. XVII ст. – 1950-ті рр.), неокласичного (1950 рр. – 1980-ті рр.) і новоінституційного (1990-ті рр. – теперішній час). На першому етапі класиками політекономії були визначені основні аспекти і напрями досліджень освіти в економічній науці. На другому етапі представниками неокласичної теорії було доведено продуктивний характер освіти, і на основі цього приєднано освіту до предметної галузі економічної науки. На третьому – сучасному етапі представники нової інституційної економіки розвивають і наповнюють більшою конкретністю центральну ідею неокласиків про продуктивний характер освіти.

3. Основними моделями освіти, які сформувалися на спільній методологічній основі неокласичного аналізу, є теорія людського капіталу, концепції виробничої функції освіти, вибору освіти і сигнальної функції освіти. Вони відіграли головну роль у загальному становленні економіки освіти як відносно самостійного напрямку розвитку сучасної економічної науки. Подальше дослідження освіти з позицій нової інституційної економіки не спростовує теоретичні надбання неокласиків, а надає їм більшої реалістичності і життєздатності завдяки введенню в поле економічного аналізу дії інститутів.

4. Вивчення освіти в контексті нової інституційної економіки суттєво поширює і вдосконалює економічний аналіз освіти, зокрема дозволяє: визначити зміст і роль формальних і неформальних інститутів в формуванні і розвитку освітньої системи суспільства; проаналізувати вплив інститутів на регулювання відносин, що складаються між головними суб'єктами системи освіти, і визначити пов'язані з дією інститутів ефекти, здобутки і витрати; дослідити інституційні

форми координації розвитку освітньої системи з динамікою ринку праці і розвитком суспільства в цілому.

5. Інститути являють собою загальну основу розвитку освітньої системи суспільства. В системі інститутів освіти особливу роль відіграють економічні інститути, об'єктом безпосереднього впливу яких виступає економічна поведінка суб'єктів освіти – поведінка, що спрямована на максимізацію їх власних функцій корисності через участь у виробництві, розподілі, привласненні і перерозподілі інтелектуальних, матеріальних, фінансових та інших ресурсів і результатів функціонування освітньої системи суспільства.

7. Впливаючи на економічні інтереси суб'єктів освіти як зовнішні спонукальні мотиви – позитивні і негативні стимули – інститути в одних випадках налаштовують суб'єктів освіти на певні дії, в інших – унеможливають певні дії і моделі поведінки.

6. Взаємодія систем «освіта» і «суспільство» здійснюється через інституційні механізми їхнього взаємного впливу. З одного боку, освіта завжди виконує певне соціальне замовлення суспільства, яке через систему інститутів доводить до освіти свій попит на конкретні форми і напрями освітньої підготовки громадян, а також налаштовує освіту на відтворення того загального типу знання, який є суспільно запитуваним – продуктивний (позитивний) або непродуктивний (перерозподільний). З іншого боку, сама освітня система через інститути здійснює зворотний вплив на суспільство в цілому – стимулює або обмежує попит з боку суспільства на окремі види освітніх послуг через їхню пропозицію, а також формує у суспільстві загальне ставлення до освіти, освіченості й освітян.

8. Суттєва роль у взаємодії освітньої системи з ринком праці належить освітнім креденціям (дипломам, свідоцтвам, посвідченням про освіту) як сигналам для ринку праці про кваліфікацію кандидатів, що знижують трансакційні витрати при підборі персоналу. Втім, креденції можуть перетворюватися у самостійний ринковий продукт, який безвідносно до його реального зв'язку з кваліфікацією і рівнем освіти набуває самостійного значення і цінності для його власника, й тоді дипломи втрачають свою роль економічного сигналу і чинника зниження трансакційних витрат.

9. Головними характеристиками впливу інститутів на суспільні відносини в освіті є дієвість і якість. Дієвість визначає, наскільки міцною є сила впливу того чи іншого інституту на поведінку суб'єктів в системі освіти; ця ознака інститутів є позитивною і абсолютною. На відміну від дієвості, поняття «якість інститутів» є нормативним і відносним. Воно відбиває пануючі в суспільстві уявлення про цілі, завдання та функції освіти, віддзеркалює усталені в соціумі оцінки і стереотипи громадської думки стосовно соціальної справедливості устрою і функціонування освітньої системи.

10. Суттєва роль у розвитку освітньої системи належить освітнім інноваціям, які поєднують у собі два взаємосуперечливих начала, а саме – творення нових і руйнування старих – існуючих інститутів. Цим визначається загальний зміст головної умови успішності впровадження освітніх інновацій –

подолання неминучого опору щодо впровадження інновацій з боку тієї частки суб'єктів освіти, яких влаштовують існуючі порядки й, відповідно, не зацікавлює їхня зміна.

11. Економічне обґрунтування національної стратегії розвитку освітньої системи України потребує невідкладної організації системи національного економічного моніторингу освіти – міжгалузевої системи збору, обробки і презентації інформації про стан національної освіти й економічну поведінку її суб'єктів, що вдосконалює і поєднує в єдиний комплекс існуючі форми і методи збору інформації, які наразі використовуються у відомчій і державній статистиці України, а також доповнюють їх альтернативними джерелами отримання інформації.

12. Важливим і перспективним напрямом вдосконалення інститутів освіти в Україні є кодифікація норм освітнього права і впровадження Освітнього кодексу – єдиного нормативного акту, в якому норми права будуть приведені у відповідність з реальними економічними процесами, які відбуваються в освіті, будуть усунені недоліки, пробіли і колізії сучасного освітнього законодавства.

13. Найскладнішим завданням у справі розвитку і вдосконалення інститутів освіти в Україні є подолання інституційних пасток – економічних феноменів, що являють собою композиції з таких інституційних факторів і умов розвитку освіти, які, з одного боку, є внутрішньо взаємообумовленими, взаємозалежними і передбачають необхідність їхнього сумісного розвитку, а, з іншого, – в своєму поточному стані знаходяться в антагоністичному протиріччі, тобто, самим своїм існуванням блокують або взагалі унеможлиблюють дію один одного. Подолання цих пасток має здійснитися на основі вдосконалення всієї системи інститутів суспільства в контексті його загальноцивілізаційного розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Одноосібна монографія

1. Тимошенко І. В. Інституційні основи розвитку системи освіти : монографія / І. В. Тимошенко ; Нар. укр. акад. – Х. : Вид-во НУА, 2013. – 568 с. (29,06 д.а.).

Розділи в колективних монографіях

2. Тимошенко І. В. Непрерывное образование: традиции и инновации / Инновационный поиск продолжается... : из мирового опыта становления непрерывного образования : монографія / ХГИ «НУА» ; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Х. : Изд-во НУА, 2012. – Підрозділ І.2. – С. 23–36 (1,01 д.а.).

3. Тимошенко І. В. Маркетинг образовательных услуг: особенности в приватном вузе / Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант : монографія / ХГИ «НУА» ; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Х., 2000. – Підрозділ І.6. – С. 140–153. (1,4 д.а.).

4. Тимошенко І. В. Негосударственное высшее образование в США / Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант :

монографія / ХГИ «НУА» ; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Х., 2000.– Підрозділ III.5. – С. 403–431. (3,1 д.а.).

5. Тимошенко І. В. Поведення студентів на ринку освітніх послуг / Студент ХХІ століття: соціальний портрет на фоні суспільних трансформацій : монографія / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2010. – Розділ VI. – С. 320–341(1,4 д.а.).

Статті у наукових фахових виданнях

6. Тимошенко І. В. Ринок або державне регулювання системи освіти? / І. В. Тимошенко, А. М. Палютин // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія. – Харків, 2002. – № 575. – С.173–179. (0,6 д.а. / 0,45 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено зміст теоретичних поглядів сучасних зарубіжних авторів на проблему регулювання розвитку національних освітніх систем.

7. Тимошенко І. В. Роль і місце інституціоналізму в сучасній економічній науці / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Технічний прогрес і ефективність виробництва // Вестн. НТУ «ХПІ». – Х., 2003. – Т. 3, № 10'2003. – С. 48–55. (0,5 д.а. / 0,3 д.а.). Особистий внесок здобувача: проаналізовані відмінності «традиційного» і «нового» інституціоналізму; визначені основні напрями розвитку нової інституційної економіки.

8. Тимошенко І. В. Взаємовідносини учасників освітнього процесу як проблема дослідження економічної теорії / І. В.Тимошенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія. – Х., 2003. – № 608. – С. 34–37. (0,5 д.а.).

9. Тимошенко І. В. Інституціоналізм і проблеми освіти / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Вест. НТУ «ХПІ». – Х., 2004. – № 27'2004. – С. 77–82. (0,4 д.а. / 0,3 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначені найбільш перспективні дослідницькі напрями вивчення проблем сучасної освіти в руслі нової інституційної економіки.

10. Тимошенко І. В. О состоянии и перспективах исследования образования в новой институциональной экономике / І. В. Тимошенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія. – Х., 2005. – № 650. – С. 58–62 (0,6 д.а.).

11. Тимошенко І. В. Человеческий капитал как эвристическая метафора / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2005. – Т. XI. – С. 246–259. (0,74 д.а.).

12. Тимошенко І. В. Інститут креденцій і його роль в системі інститутів освіти / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Технічний прогрес і ефективність виробництва – Вест. НТУ «ХПІ». – Х., 2005. – № 32'2005. – С. 79–84. (0,4 д.а. / 0,3 д.а.). Особистий внесок здобувача: висвітлено зміст і специфічні риси креденцій в системі освіти перехідного суспільства.

13. Тимошенко І. В. О природе и содержании транзакционных издержек / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. Сер. Економічна. – Донецк, 2006. – Вып. 103-3. – С. 31–36. (0,68 д.а. / 0,5 д.а.).

Особистий внесок здобувача: визначені критерії класифікації поглядів науковців стосовно змісту категорії трансакційних витрат, на підставі цього численні точки зору зведені до 3 головних підходів – «універсального», «ринкового», «з позицій прав власності».

14. Тимошенко І. В. Трансакційні та трансформаційні витрати в системі освіти / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2006. – Т. XII. – С. 97–109. (0,6 д.а.).

15. Тимошенко І. В. Модель вибору навчального закладу: неокласична інтерпретація / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2007. – Т. XIII. – С. 69–79. (0,6 д.а.).

16. Тимошенко І. В. Витрати на освіту: сутність, структура, напрямки дослідження / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Науч. тр. Донец. нац. техн. ун-та. Сер. Економічна. – Донецьк, 2007. – Вып. 31-3 (117). – С. 54–59. (0,67 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено економічний зміст витрат на освіту і зроблено їхню групування на трансформаційні та трансакційні витрати.

17. Тимошенко І. В. Маркетинг та нова інституціональна економіка: проблеми взаємозв'язку та інтеграції методології та дослідницьких програм / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Вест. НТУ «ХПІ». – Х., 2008. – № 50'2008. – С. 124–132. (0,5 д.а. / 0,4 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено загальнометодологічні принципи та форми міждисциплінарної інтеграції нової інституційної економіки та маркетингу.

18. Тимошенко І. В. Дослідження українського ринку короткотермінових освітніх продуктів в області навчання англійській мові / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна, С. В. Бронін // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2008. – Т. XIV. – С. 76–84. (0,5 д.а. / 0,3 д.а.). Особистий внесок здобувача: обґрунтовано методику та інструментарій дослідження; зроблені загальні висновки.

19. Тимошенко І. В. Роль інституціональних факторів в формуванні пріоритетів інвестицій в освіту / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащкіна // Вестн. нац. техн. ун-та «ХПІ». – 2009. – №18'2009. – С. 3–7. (0,5 д.а. / 0,3 д.а.). Особистий внесок здобувача: проаналізовані можливості та обмеження використання міжнародного досвіду фінансування освіти в умовах України, що впливають із особливостей інститутів освіти та інституційного середовища.

20. Тимошенко І. В. Сучасні методи та підходи до вивчення витрат на освіту / І. В. Тимошенко // Бизнес Информ. – Х., 2009. – №2(3). – С.192–195. (0,45 д.а.).

21. Тимошенко І. В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження інновацій в системі освіти / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2009. – Т. XV. – С. 212–219. (0,5 д.а.).

22. Тимошенко І. В. Моделювання поведінки споживачів на ринку освітніх послуг / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х.: Вид-во НУА, 2010. – Т. XVI. – С. 135–143 (0,38 д.а.).

23. Тимошенко И. В. О логике и перспективах междисциплинарной интеграции новой институциональной экономики и маркетинга / И. В. Тимошенко, О. Н. Нащкина // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. Сер. Экономическая. – Донецк, 2010. – Вып. 38-1. – С. 186–192. (0,72 д.а. / 0,5 д.а.).
Особистий внесок здобувача: визначено загально методологічні принципи і форми міждисциплінарної інтеграції нової інституційної економіки і маркетингу.

24. Тимошенко И. В. Стратегии поведения студентов на рынке образовательных услуг как проблема экономики образования / И. В. Тимошенко, О. Н. Нащкина / Технічний прогрес і ефективність виробництва // Вісник НТУ «ХП». – Х., 2010. – № 51. – С. 118–123. (0,3 д.а. / 0,25 д.а.).
Особистий внесок здобувача: визначено критерії типологізації стратегій поведінки студентів.

25. Тимошенко И. В. Теоретические и практические аспекты исследования издержек получения образования в условиях Украины / И. В. Тимошенко, О. Н. Нащкина / Технічний прогрес і ефективність виробництва // Вісник НТУ «ХП». – Х., 2010. – № 50. – С. 133–138. (0,26 д.а. / 0,20 д.а.).
Особистий внесок здобувача: визначено зміст і критерії класифікації видатків на освіту.

26. Тимошенко И. В. Вища освіта: економічні виміри і нові завдання для науки в умовах глобалізації / И. В. Тимошенко // О простом и сложном профессионально (Спец. вип. Вчених зап. Харк. гуман. ун-ту «Народна українська академія»). – Х., 2011. – С. 88–98. (0,5 д.а.).

27. Тимошенко И. В. Економічний моніторинг освіти в умовах глобалізації ринку освітніх послуг / И. В. Тимошенко // Зовнішня торгівля. Економічна безпека : Зб. наук. пр. Ун-ту економіки та права «КРОК». – К., 2011. – Вип. 5. – С.25–31. (0,5 д.а.).

28. Тимошенко И.В. Інституційна модель розвитку системи освіти / И. В. Тимошенко, О. М. Нащкіна // Науч. тр. Донецк. нац. техн. ун-та. Сер. Экономическая. – Донецк, 2011. – Вып. 40-3 (117). – С. 43–47. (0,5 д.а. / 0,45 д.а.).
Особистий внесок здобувача: визначено економічний зміст інституційної моделі розвитку системи освіти.

29. Тимошенко И. В. Неокласичні моделі освіти: внесок в економічну науку і межі використання / И. В. Тимошенко // Бизнес Информ. – 2011. – №4. – С. 178–181. (0,3 д.а.).

30. Тимошенко И. В. Фактори і результати освіти у дзеркалі економічного аналізу // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Народна українська академія». – Х., 2011. – Т. XVII. – С. 74–87. (0,6 д.а.).

31. Тимошенко И. В. Рейтинги университетов и проблема информационной асимметрии в условиях глобализации / И. В. Тимошенко, О. Н. Нащкина // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 329–334. (0,5 д.а. / 0,35 д.а.).
Особистий внесок здобувача: визначено зміст і роль глобальних рейтингів як факторів формування конкурентоспроможності національних освітніх систем в умовах глобалізації.

32. Тимошенко И. В. Создание коалиции интересов акторов образования как основа реформирования образовательной системы / И. В. Тимошенко // Економіка розвитку. – 2012. – №3. – С.72–78. (0,7 д.а.).

33. Тимошенко І. В. Економічні засади впровадження Освітнього Кодексу України / І. В. Тимошенко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 48 – 52. (0,5 д.а.).

34. Тимошенко І. В. Суб'єкти, агенти, актори і стейкхолдери в економічних дослідженнях освіти / І. В. Тимошенко, О. Н. Нащекіна // Вчені зап. Харк. гуман. ун-ту «Народна українська академія». – Х., 2012. – Т. 18. – С. 167–176. (0,7 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: доведено доцільність застосування поняття «актори освіти» як такого, що найбільшою мірою відповідає методології нової інституційної економіки.

35. Тимошенко І. В. Экономические институты и этика бизнеса / І. В. Тимошенко // Journal of institutional studies (Журнал інституціональних досліджень). – Ростов-на-Дону, 2013. – Т. 5. – № 3. – С. 102–113. (0,75 д.а.).

36. Тимошенко І. В. Інституційна модель розвитку освітньої системи та її емпіричне обґрунтування / І. В. Тимошенко // Бізнес Інформ. – Х., 2013. – №6. – С.249–254. (0,5 д.а.).

37. Тимошенко І. В. Роль інтересів акторів освіти в реформуванні національної освітньої системи / І. В. Тимошенко // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Х. : Вид-во НУА, 2013. – Т. XIX. – С. 49–56. (0,5 д.а.).

Підручники, навчальні посібники

38. Глоссарий иностранных слов, употребляемых в современном образовании / Под общ. ред. проф., д-ра ист. наук В. И. Астаховой и чл.-корр. Академии пед. наук Украины А. Л. Сидоренко. – Х., 2000. – 150 с. (6 д.а. / 0,65 д.а.). Особистий внесок здобувача: С. 10-11, 13, 49, 56-57, 59-60, 70-71, 78-80, 82-83, 88-89, 91-92, 94-97, 106-107, 109, 113, 115-116, 133-134.

39. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. Е. Ю. Усик. – Х.: Изд-во НУА, 2007. – 524 с. (30,46 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: С. 162, 201-202, 209-210, 223-224, 277-278, 383, 399-400, 493-495.

40. Глоссарий современного образования / Под ред. проф., д-ра ист. наук В. И. Астаховой и чл.-корр. Академии пед. наук Украины А. Л. Сидоренко. – Х.: ОКО, 1998. – 272 с. (17 д.а. / 0,25 д.а.). Особистий внесок здобувача: С. 10-11, 204, 231-233.

41. Економіка освіти : метод. рек. для студ. фак. «Бізнес-управління», які навчаються за спец. 8.03050401 – Економіка підприємства / Нар. укр. акад., [каф. екон. теорії та права ; упоряд. І. В. Тимошенко]. – Х. : Вид-во НУА, 2013. – 24 с. (1 д.а.).

42. Тимошенко І. В. Методология научных исследований : учеб. пособие / О. Н. Нащекіна, І. В. Тимошенко. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2011. – 304 с. (17,6 д.а. / 8,0 д.а.). Особистий внесок здобувача: теми 1–6.

Матеріали конференцій та тези доповідей

43. Тимошенко І. В. Коалиции интересов акторов образования как фактор реформирования образовательных систем [Электронный ресурс] /

И. В. Тимошенко // Второй Российский экономический конгресс : докл. участников, 18–22 февр. 2013 г., г. Суздаль / Новая экономическая ассоциация. – Режим доступа : <http://www.econorus.org/c2013/files/0t8n.pdf>. – Заглавие с экрана. (0,75 д.а.).

44. Тимошенко И. В. Новая институциональная экономика как приоритетное направление исследования системы образования / И.В. Тимошенко // Глобальні проблеми людства як фактор трансформації освітніх систем : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.-семінару кер. ВНЗ та вчен.-дослідників із пробл. освіти, м. Харків, 1-3 лют. 2007 р. / Нар. укр. акад. [та ін.]. – Х., 2007. – С. 153–155. (0,15 д.а.).

45. Тимошенко И. В. Общее равновесие и повышение эффективности образования в условиях кризиса / И. В. Тимошенко // Равновесие в экономической системе переходного типа: предпосылки, механизмы, управление / Нар. укр. акад. – Х., 2004. – С. 226–241. (0,5 д.а.).

46. Тимошенко И. В. Отражение роли преподавателей в рейтингах вузов // Преподаватель как субъект и объект образовательного процесса. Век XXI : материалы междунар. науч.-практ. конф., [1 февр. 2012 г., г. Харьков] / ХГУ «НУА» [и др.]. – Х.: Изд-во НУА, 2012. – С. 41–54. (0,5 д.а.).

47. Тимошенко И. В. Перспективы и тупики экономических исследований образования / И. В. Тимошенко / Приоритеты развития современного образования: теория, методология, практика : материалы междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 17–18 февр. 2014 г. : [в 2 ч.] / М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины, Ин-т высшего образования НАПН Украины, Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др. ; редкол.: В. И. Астахова (гл. ред) и др.]. – Харьков : Изд-во НУА, 2014. – Ч. 1. – С.80–84. (0,25 д.а.).

48. Тимошенко И.В. Система образования в зеркале новой институциональной экономики / И.В. Тимошенко // Актуальні проблеми економічного, соціально-політичного та правового захисту суб'єктів освітнього процесу : прогр. та матеріали міжнар. наук.-практ. конф., [15 груд. 2004 р., м. Харків] / Нар. укр. акад. [та ін.]. – Х.: Вид-во НУА, 2004. – С. 153–159. (0,35 д.а.).

49. Тимошенко И. В. Система образования как объект исследования экономической теории: от классической к новой институциональной экономической теории [Электронный ресурс] / И. В. Тимошенко // Российский экономический конгресс : докл. участников, 7–12 дек. 2009 г., г. Москва / Новая экономическая ассоциация. – Режим доступа : www.econorus.org/consp/files/y8ce.doc. – Заглавие с экрана. (0,5 д.а.).

50. Тимошенко И.В. Студенты, преподаватели и государство в системе повышения эффективности образования / Тимошенко И.В. // Управління сучасним вищим навчальним закладом : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 7-8 жовт. 2002 р., м. Харків / Нар. укр. акад. [та ін.]. – Х., 2002. – С. 114–117. (0,2 д.а.).

51. Тимошенко И.В. Трактовка ефективності освіти в контексті теорії загального рівноважжя Моріса Алле / И. В. Тимошенко // Проблеми рівноважжя економічних систем в умовах ринкової трансформації :

матеріали міжвуз. науч.-практ. конф., Харків, 6 февр. 2003 г. / Нар. укр. акад. – Х., 2003. – С. 6–7. (0,1 д.а.).

52. Тимошенко І. В. Экономика образования XXI века: проблемы и перспективы / И. В. Тимошенко // Высшая школа Украины перед вызовами XXI столетия : прогр. и материалы XIII Междунар. студ. науч. конф., [Харьков], 8 апр. 2006 г. / Нар. укр. акад. [и др.]. – Х., 2006. – С. 31. (0,1 д.а.).

53. Тимошенко І. В. Экономика образования: направления и перспективы исследования / Тимошенко І. В. // Економіка освіти і освітня діяльність : матеріали Всеукр. семінару, 8 груд. 2006 р., [м. Полтава] / Полтав. облас. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. М. В. Остроградського [та ін.]. – Полтава, 2006. – С. 57–58. (0,1 д.а.).

54. Тимошенко І. В. Дослідження витрат домогосподарств в структурі моніторингу економіки освіти / І. В. Тимошенко // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., 21–23 травня 2009 р., м. Харків / Харк. нац. екон. ун-т [та ін.]. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – С. 365–368. (0,23 д.а.).

55. Тимошенко І. В. Інновації як феномен «творчого руйнування» в системі освіти / І. В. Тимошенко // Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремих бізнес : збір. наук. праць II міжн. наук.-практ. конф., 5–6 березня 2009 р., [м. Дніпропетровськ] / Придніпр. держ. акад. будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – Т. 3. – С. 74–76. (0,25 д.а.).

56. Тимошенко І. В. Проблеми гуманізації освіти в контексті інституціональної економіки / І. В. Тимошенко // Гуманізм і освіта : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 21–23 верес. 2004 р., м. Вінниця / Вінниц. нац. техн. ун-т [та ін.]. – Вінниця: Вид-во «УНІВЕРСУМ–Вінниця», 2004. – Т.1. – С. 125–128. (0,25 д.а.).

57. Тимошенко І. В. Проблеми фінансування освіти в умовах кризи: погляд з позиції нової інституційної економіки / І. В. Тимошенко // Фінанси України : матеріали XIII міжн. наук.-практ. конф., 10–11 квітня 2009 р., м. Дніпропетровськ / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2009. – Т. 4. – С.3–6. (0,33 д.а.).

58. Тимошенко І. В. Розбудова національної інноваційної системи і державне регулювання ринку освітніх послуг / І. В. Тимошенко // Проблемы развития предприятий и новых экономических структур в современных условиях : тезисы докл. и сообщ. всеукр. науч.-практ. конф., 20-21 мая 2004 г., [г. Донецк] / Ин-т экономики пром-сти НАН Украины [и др.]. – Донецк, 2004. – С. 174–175. (0,1 д.а.).

59. Тимошенко І. В. Фінансування освіти: ресурсні чинники і інституційні обмеження / І. В. Тимошенко // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : матеріали [III міжнар.] наук.-практ. конф., 28–29 трав. 2009 р., [м. Тернопіль] / [Терноп. нац. екон. ун-т]. – Тернопіль, 2009. – С. 165–167. (0,1 д.а.).

60. Timoshenkov I. Institutional Model of the Educational System Development / I. Timoshenkov, O. Nashchekina // Institutions – State – Power : [9th Annual Conference of the International Association for Institutional Studies : Book of

Abstracts], Kharkiv, Ukraine, October 12 – 14, 2011. – Kharkiv : Publishing House of KhNUE, 2011. – P.100–101. (0,13 д.а. / 0,1 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено зміст структури інституційної моделі розвитку освіти.

61. Timoshenkov I. V. The Costs of Business Legalization in Ukraine: Implications for entrepreneurs and for researchers / Igor V. Timoshenkov // The Ronald Coase Institute Workshop on Institutional Analysis: Abstracts, Tucson, Arizona, USA, September 25–30, 2004. – Tucson, Arizona, 2004. – P. 21. (0,02 д.а.).

62. Timoshenkov I. V. Costs of Exchange in Ukraine [Electronic resource] / Igor V. Timoshenkov, Olga N. Nashchekina // Institutions and Economic and Political Behavior: (8th Annual Conference of the International Society for New Institutional Economics. Papers), Tucson, Arizona, USA, September 30–October 3, 2004 / The International Society for New Institutional Economics. – Tucson, 2004. – 1 CD. – Title from a container. (1 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено взаємозв'язок структури витрат обмінів із специфікою економічних інститутів суспільства.

63. Timoshenkov I. V. General Models of Organizational Strategy in the Economy of Ukraine [Electronic resource] / Igor V. Timoshenkov // (3rd ERC / METU International Conference in Economics. Abstracts). Ankara, Turkey, September 8–11, 1999 / Economic Research Center ; Middle East Technical University. – Ankara, 1999. – 1 CD. – Title from a container. (0,25 д.а.).

64. Timoshenkov I. V. Hard to Bear, Hard to Measure : The Costs of Small Business Legalization in Ukraine [Electronic resource] / Igor V. Timoshenkov, Olga N. Nashchekina // Institutions and Economic and Political Behavior : [8th Annual Conference of International Society for New Institutional Economics : Papers], Tucson, Arizona, USA, September 30 – October 3, 2004 / International Society for New Institutional Economics. – Mode of access: <http://www.isnie.org/ISNIE04/Papers/nashchekinatimoshenkov.pdf>. – Title from a screen. (1 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено взаємозв'язок інститутів легалізації ведення господарчої діяльності із загальним станом інституційного середовища в умовах перехідної економіки.

65. Timoshenkov I.V. How Good Are We at Estimating Barriers to Business? A Close Look at the Ukrainian Business Environment [Electronic resource] / Igor V. Timoshenkov, Olga N. Nashchekina // Institutions: Economic, Political and Social Behavior : (10th Annual Conference of the International Society for New Institutional Economics. Papers), Boulder, Colorado, USA, September 21–24, 2006 / Washington University in St. Louis. Center for New Institutional Social Sciences. – Mode of access: <http://cniss.wustl.edu/publications/benhambackground3.pdf>. – Title from a screen. (1 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено економічний зміст поняття «бар'єри входження до бізнесу» через порівняння поглядів, що панують у неокласичній і новій інституційній економіці.

66. Timoshenkov I. Institutional Model of the Educational System Development / I. Timoshenkov, O. Nashchekina // Institutions – State – Power : [9th Annual Conference of the International Association for Institutional Studies : Book of Abstracts], Kharkiv, Ukraine, October 12 – 14, 2011. – Kharkiv : Publishing House of

KhNUE, 2011. – P.100–101. (0,13 д.а. / 0,1 д.а.). Особистий внесок здобувача: визначено зміст структури інституційної моделі розвитку освіти.

67. Timoshenkov I.V. Transaction Governance and Contractual Relations in a Transition Economy: The Case of Ukraine [Electronic resource] / Igor V. Timoshenkov, Olga N. Nashchekina // Institutions and Economic Performance : (6th Annual Conference of the International Society for New Institutional Economics. Papers), Cambridge, Massachusetts, USA, September 27–29, 2002 / The International Society for New Institutional Economics. – Cambridge, 2002. – 1 CD. – Title from a container. (1 д.а. / 0,5 д.а.). Особистий внесок здобувача: доведено зміст і особливості контрактних відносин в умовах перехідної економіки.

АНОТАЦІЯ

Тимошенко І. В. Інституційні основи розвитку системи освіти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2014.

Запропоновано новий теоретико-методологічний підхід до дослідження економіки освіти в контексті нової інституційної економіки. Доведено пріоритетність розвитку новоінституційного напрямку в економічній науці і обґрунтовано зміст і напрями реалізації новоінституційної дослідницької програми аналізу системи освіти. Визначено ключову роль, яку відіграють економічні інститути у розбудові національної освітньої системи України; обґрунтовані перспективні напрями і форми інституційного проектування і шляхи покращення стану інституційного середовища освіти.

Ключові слова: виробнича функція освіти, економіка освіти, економічний моніторинг освіти, економічні інститути освіти, людський капітал, нова інституційна економіка, освітні креденції, сигнальна функція освіти, трансакційні витрати освіти, трансформаційні витрати освіти.

АННОТАЦИЯ

Тимошенко И. В. Институциональные основы развития системы образования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2014.

В диссертации предложен концептуально новый теоретико-методологический подход к исследованию экономики образования в контексте новой институциональной экономической теории. Его практический смысл заключается в том, чтобы разработать теоретическую модель развития образования, которая, во-первых, будет актуальной в условиях углубления

процессов глобализации и роста международной конкуренции, и, во-вторых, явится реальным рабочим инструментом в решении практических задач, стоящих перед отечественной системой образования. В работе определено содержание и функции образования. Исследованы генезис и эволюция их трактовки и интерпретации в экономической науке. Выявлены нерешенные проблемы и обоснованы новые задачи экономической теории в области исследований образования. Проанализированы содержание, перспективы и ограничения использования четырех основных теоретических моделей образования, разработанных в русле неоклассической экономической теории: теории человеческого капитала и концепций производственной функции образования, выбора образования и сигнальной функции образования – образования как фильтра. На основе сравнительного анализа двух методологических подходов современной экономической теории – неоклассического и институционального – определена приоритетность развития новоинституционального направления. С позиций новой институциональной экономики обосновано содержание и направления реализации исследовательской программы экономического анализа образования, главная задача которой – создание теоретико-методологической основы для системного позитивного анализа образовательной системы и определения экономически обоснованных направлений ее развития и совершенствования. Определена та ключевая роль, которую в развитии национальной образовательной системы Украины играют экономические институты; обоснованы перспективные формы и механизмы институционального проектирования, а также практические предложения, направленные на улучшение состояния институциональной среды образования и повышение качества его институтов. Основные теоретические положения и практические выводы работы подтверждены результатами количественных и качественных исследований, выполненных в Харьковской области и в Украине, а также результатами международных сравнительных исследований национальных образовательных систем.

Ключевые слова: новая институциональная экономика, образовательные креденции, производственная функция образования, сигнальная функция образования, трансакционные издержки образования, трансформационные издержки образования, человеческий капитал, экономика образования, экономические институты образования, экономический мониторинг образования-

ANNOTATION

Tymoshenkov I. V. Institutional foundations of the educational system development. – Manuscript.

Thesis for the degree of a doctor of economic sciences, specialty 08.00.01 – economic theory and the history of economic thought. – V.N. Karazin Kharkiv National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

A conceptually new theoretical and methodological approach to the study of economics of education. The priority of the development of a new institutional perspective in the economic science is grounded; the essence and directions of the

realization of new institutional research program of educational system analysis are substantiated. The key role played by economic institutions in the development of the Ukrainian educational system is shown. Promising directions and forms of institutional design and ways for improving the institutional environment of education are grounded.

Key words: economic institutions of education, economic monitoring of education, economics of education, education credentials, education production function, human capital, new institutional economics, signaling function of education, transaction costs of education, transformation costs of education.